



كلية الآداب

حوليات آداب عين شمس (عدد خاص ٢٠١٧)

<http://www.aafu.journals.ekb.eg>

(دورية علمية محكمة)



جامعة عين شمس

## صور قابيل وهابيل في الشعر العبري المعاصر

شيماء فاضل حمودي \*

الأستاذ المساعد في قسم اللغة العبرية- كلية اللغات جامعة بغداد

### المستخلص

سنتناول في هذا البحث صورة قابيل وهابيل في الشعر العبري المعاصر. وقد وقع اختيارنا على البحث في قصة قابيل وهابيل لعدة أسباب منها: أن هذه القصة تشير إلى أول جريمة من نوعها في تاريخ البشرية بعد أن طرد آدم وحواء من الجنة. ومن هذا المنطلق لا يستطيع أي شخص التعليق على مسألة القتل، ولا يدرك أي شخص ما حدث على وجه التحديد. كما أثار اهتمامنا العلاقات المتشابهة الموجودة في القصة. مثل علاقة الرب بقابيل، العلاقات داخل الأسرة ممثلة في علاقة قابيل بأخيه هابيل. لقد تطرق الأدب العبري للقصص الواردة في العهد القديم في مجالات متعددة، ويعتبر الشعر من أفضل الأجناس الأدبية التي تتناول هذه القصص؛ لأنها تحسن التعبير عن المشاعر، والأفكار بصورة مركزة ومباشرة، ولا يحتاج الشعر بطبيعة الحال إلى القصة كاملة لكي يعبر عن الرسائل والمضامين التي يريد التعبير عنها، فالكلام يُنظم في الشعر في سطور معدودة يستطيع القارئ استيعابها. ونظراً لأن الشعر في أغلبه يُنظم بشكل مختصر في سطور معدودة لذا نجد للشعر أكثر من رافد واحد، وأكثر من تفسير واحد وهو ما يزيد من عمق القصيدة وجمالها.

## "דמויותיהם של קין והבל בשירה העברית המודרנית"

### מבוא:

במחקר זה אבקש לעסוק בדמותם של קין והבל בשירה העברית המודרנית. סיפור קין והבל נבחר לעמוד בבסיסה של המחקר ממספר סיבות. ראשית, כיון שהסיפור הוא סיפור ראשוני, המאורע הראשון שקרה בעולם לאחר שגורשו אדם וחווה מגן העדן. אף אחד לא ידע איך להגיב לרצח, אף אחד לא הבין בדיוק מה קרה. הראשונות שבסיפור סקרנה אותי. שנית, כיוון שעניינו אותי מערכות היחסים המגוונות בסיפור. מערכת היחסים בין יהוה לקין, מערכת היחסים בתוך המשפחה ומערכת היחסים בין קין והבל. במערכות היחסים הללו משכו את תשומת לבי גם אותם דברים שאינם כתובים בתנ"ך (לדוגמה: מה הייתה תגובת אדם וחווה לרצח? מה הרגיש קין כלפי אלוהים? ועוד דברים רבים).

שירה עברית מודרנית היא שירה שנכתבה מתקופתו של ר' "משה חיים לוצאטו"<sup>1</sup> ועד דורנו אנו. התמקדתי במחקר במשוררים מהדורות האחרונים - מהמהפך של סוף המאה ה-19 ועד ימינו. אכן, התרבות העברית התייחסה לסיפורי התנ"ך במגוון תחומים, אך בחרתי לעסוק בשירה כיוון שבתוך הספרות בכללה, השירה מיטיבה לבטא רגשות, היגדים ומחשבות בצורה תמציתית וישירה. השירה אינה זקוקה לאורך הסיפורי כדי לבטא את המסרים והתכנים אותם היא רוצה להעביר, בשירה הדברים נכתבים כך שהקורא מפנים אותם בשורות אחדות. נוסף על כך, מכיוון ששירה נכתבת בקצרה (לרוב), יש לשיר פעמים רבות יותר מרובד אחד, יותר מפרשנות אחת - מה שמוסיף לעומקו של השיר וליופיו.

מתוך השירה העברית של הדורות האחרונים נבחרו מספר שירים של **אברהם שלונסקי**<sup>2</sup>, **נתן אלתרמן**<sup>3</sup>, **דן פגיס**<sup>4</sup>, **וראובן קסל**<sup>5</sup> העוסקים בנושא. אין זה מדגם מייצג של השירה העברית המודרנית, אולם הוא בהחלט משקף נקודות מבט שונות. אולי לא ניתן להסיק ממנו מסקנות חותכות, אשר דורשות מסגרת עבודה רחבה בהרבה, אך אני תקווה שיהיה בו משום פתח לדיון מקיף.

אפתח את המחקר בניתוח הסיפור המקראי, תוך ניסיון להתמקד בנקודות משמעותיות בסיפור. ניתוח הסיפור המקראי לא ייעשה מתוך נקודת מבטם של הפרשנים הקלאסיים ואף לא מנקודת מבט מחקרית. בעבודה זו ניתוח הסיפור המקראי אינו מהווה אלא מבוא "בלתי נמנע" לניתוח השירה שיבוא לאחריי. לכך, בחרתי לנתח אף את הסיפור המקראי בכלים ספרותיים. הרגיל בניתוח פרשני קלאסי או בניתוח מחקרי של הסיפור המקראי עלול לחוש שאין כאן ניתוח הולם. אולם, אני מאמין כי כיון שניתוח זה מהווה הקדמה לניתוח שירה, יש לנתח אף אותו בכלים ספרותיים מקבילים.

לאחר מכן אערוך ניתוח של גישת כל משורר לנושא - אנסה לבדוק את יחסו של כל משורר לדמותם של קין והבל. ניתוח זה יכלול ניתוח ספרותי של השירים כמקובל, אך יושם בו דגש על ניתוח זיקתם למקור המקראי.

לסיום אערוך דיון והשוואה בין המשוררים השונים ביחסם לדמות קין והבל. בדיון זה אהדד את ייחודו של כל משורר מבחינת הזדהותו האישית עם דמויות הסיפור ומבחינת זיקתו התוכנית למקור.

ייחודה ומשמעותה של עבודה זו מצויות, אם כן, בהבאת המפגש תנ"ך-שירה למודעות. הניתוח הספרותי של התנ"ך והניתוח ה"תנכ"י של הספרות מאירים את

המשמעות העמוקה העשויה לצמוח ממפגש זה.

**א - הסיפור המקראי**

**הקדמה:**

בפרק זה אצטט תחילה את סיפור קין והבל בגרסתו המקראית (כפי שמופיע בתנ"ך), אחר כך אנסה להציע ניתוח שלו מזוויות מסוימות. ניתוח זה ייעשה על דרך הפשט ומנקודת מבט ספרותית. הניתוח יוצג בהדרגתיות: תחילה התבוננות במבנה הסיפור המקראי, אחר התבוננות במילים חוזרות ובמילים יוצאות דופן בסיפור, ומתוך כך יועלו מספר שאלות להן ננסה למצוא מענה.

**הסיפור עצמו<sup>6</sup>:**

(א) והאדם ידע את-חווה אשתו; ותהר, ותלד את-קין, ות אמר, קניתי איש את-יהוה.

(ב) ות סף ללדת, את-אחיו את-הבל; ויהי-הבל, רעה צאן, וקין, היה עבד אדם.

(ג) ויהי, מקץ ימים; ויבא קין מפרי האדמה, מנחה ליהוה.

(ד) והבל הביא גם-הוא מבכרות צאנו, ומחלבהן; וישע יהוה, אל-הבל ואל-מנחתו.

(ה) ואל-קין ואל-מנחתו, לא שעה; ויחר לקין מאד, ויפלו פניו.

(ו) וי אמר יהוה, אל-קין: למה חרה לך, ולמה נפלו פניך.

(ז) הלוא אם-תיטיב, שאת, ואם לא תיטיב, לפתח חטאת רביץ; ואלריך, תשוקתו, ואתה, תמשל-בו.

(ח) וי אמר קין, אל-הבל אחיו; ויהי בהיותם בשדה, ויקם קין אל-הבל אחיו ויהרגהו.

(ט) וי אמר יהוה אל-קין, אי הבל אחיך; וי אמר ל' א ידעתי, השמר אחי אני כי.

(י) וי אמר, מה עשית; קול דמי אחיך, צעקים אלי מן-האדמה.

(יא) ועתה, ארוור אתה מן-האדמה אשר פצתה את-פיה; לקחת את-דמי אחיך מידך.

(יב) כי תעבד את-האדמה, לא-ת סף תת-כחה לך; נע ונד, תהיה בארץ.

(יג) וי אמר קין, אל-יהוה: גדול עוני, מגש'א.

(יד) הן גרשת אתי היום, מעל פני האדמה, ומפניך אסתר; והייתי נע ונד, בארץ, והיה כל-מ'צאי, יהרגני.

(טו) וי אמר לו יהוה, לכן פל-ה רג קין, שבעתים, קם; וישם יהוה לקין אות, לבלתי הפות-א'תו פל-מ'צאו.

(טז) ויצא קין, מלפני יהוה; וישב בארץ-נוד, קדמת-עדן.

**ניתוח הסיפור:**

**א. שיקוף:**

לאדם וחווה נולדים שני בנים: קין והבל. הבנים גדלים ובוחרים כל אחד במקצוע. קין בוחר במשלח יד של עובד אדמה והבל בוחר לעסוק ברעיית צאן. כעבור זמן, מביאים שניהם מנחה ליהוה. יהוה מקבל את מנחתו של הבל ואינו מתייחס לזו של קין. קין כועס, כתגובה לכעסו יהוה בא עמו בדברים בנוגע לחטא שאינו מוסבר במפורש מהו. לאחר מכן קין רוצח את הבל. לאחר דין ודברים, יהוה מאשים את קין

ברצח ומקלל אותו שלא תהיה לו מנוחה אלא נגזר עליו לנדוד בארץ. קין חושש מהסכנה שבמצב הנדודים, ולכן שם לו יהוה אות כדי שלא יהרגוהו. הסיפור המקראי מסתיים בכך שקין מתיישב בארץ נוד, אשר גם לגביה לא נכתבו פרטים.

### ב. מבנה כללי של הסיפור:

ניתן לחלק את הסיפור המקראי באופן הבא:

1. לידת קין והבל - פסוקים א-ב.
2. בחירת המקצועות - סוף פסוק ב.
3. הבאת הקרבנות וקבלתם לחייתם - פסוקים ג-ה.
4. יהוה מדבר עם קין - פסוקים ו-ז.
5. מעשה הרצח - פסוק ח.
6. דיבור בין יהוה וקין לגבי הרצח ועונשו - פסוקים ט - טו.
7. קין מתיישב בארץ נוד - פסוק טז.

### ג. ביאור ביטויים קשים וייחודיים:

בסיפור קין והבל מופיעות מספר מילים ייחודיות שהקשר שלהן למהלך הסיפור נראה לא מובן. לצורך הבנת משמעותן של מילים אלו וביאורן השתמשתי במילון ובקונקורדנציה שבה יש הפניות לכל הפעמים שבהם מוזכרת המילה והטיותיה בתנ"ך.

#### 1. המילה "קניתי" (פסוק א):

לפי פירוש הקונקורדנציה - "עיקר הוראתו בריאה ויצירה, וכן משמעו כשנאמר בקב"ה"<sup>7</sup> כלומר משמעותו של הביטוי היא במובן של יצירה - "יצרתי איש ביחד עם יהוה"<sup>8</sup>.

פירוש נוסף למילה לפי מילון אבן שושן - "רכש, השיג, סיגל"<sup>9</sup> כלומר, המשמעות היא שבלדת קין, חוה "קונה" את אלוקים בעולם, במשמעות של רכישה כלומר משיגה שייכות באלוקים. לפי פירוש זה אפשר לומר, שמכיוון שעכשיו אדם וחווה גורשו מגן עדן, חוה מרגישה צורך "להתפייס" עם אלוקים, ובה היא יוצרת מתוכה את היצירה שעד עכשיו רק אלוקים יצרו, היא משיגה מעין שותפות אתו<sup>10</sup>.

#### 2. המילה "וישע" (פסוק ד):

לפי פירוש הקונקורדנציה - "פניה לדבר והשגיון והתעסקות בו"<sup>11</sup> כלומר, "שעה" משמעותו - "התעסק". כמו שמופיע במספר מקומות בתנ"ך: "הוי הירדים מצרים לעזרה על סוסים ישענו ויבטחו על רכב כי רב ועל פרשים כי עצמו מאד ולא שעו על קדוש ישראל ואת ידוד לא דרשו"<sup>12</sup>. "סעדני ואושעה ואשעה בחקיך תמיד"<sup>13</sup>. פירוש נוסף הוא - "פנה, שם לבו"<sup>14</sup>. כלומר, כשאלוהים "לא שעה" למנחתו של קין הוא לא שם ליבו אליה. שני הפירושים מכוונים אל אותה משמעות - אלוקים לא ייחס למנחתו של קין חשיבות.

#### 3. "אם תיטיב שאת" (פסוק ז):

שאת מלשון משא. "ולבלתי שאת משא ביום השבת"<sup>15</sup>. "ויצו את אשר על ביתו לאמר מלא את אמתחות האנשים אוכל כאשר יוכלון שאת"<sup>16</sup> לפי משמעות זו ניתן להבין את המשפט כך: אם תיטיב לשאת את המשא- מוטב, (מוטב - תוספת פרשנית שאינה מובנת בהכרח מן הפסוק). ואם לא תיטיב - החטא מחכה מאחרי הפתח, ומנסה לפתותך. בעקבות כך מתפרש ההמשך - "ואתה תמשל בו" -אם תרצה, תוכל למשול בו<sup>17</sup>.

המילה "שאת" מופיעה בהטיה נוספת בסיפור - כשקין מודה על חטאו הוא אומר - "גדול עוני מנשוא" (גם כאן במשמעות של משא).

#### ד. מילים מרכזיות:

ישנן בסיפור מילים מנחות \ מוטיבים חוזרים שניתן לראותם כמרכזיים בסיפור, החזרה עליהם מבטאת את חשיבותם. מילים אלו הם: "אדמה" ו"אח"<sup>18</sup>.

#### **1. אדמה:**

האדמה מזכרת במספר הקשרים: "וקין הזיה עיבד אדמה", "ציעקים אלי מין האדמה", "ארור אונה מן האדמה", "כי ונעביד את האדמה", "מעל פני האדמה" (ואולי ניתן לצרף גם את "ויהי בהיותם בשדה").

האדמה קוללה בשל חטאם של אדם וחוה. לאדם נאמר שיצטרך לעבוד את האדמה ולהוציא ממנה לחם. קין עובד את האדמה (ובכך מקיים את עונשו של אלוקים) ומביא מנחה מן האדמה. קול דמי הבל צועקים מן האדמה. עונשו של קין הוא ניתוק מן האדמה<sup>19</sup>.

#### **2. אח:**

בפסוקים ח' - י"א נזכרת המילה אח בהטיות שונות 6 פעמים:

וַיֹּאמֶר קַיִן, אֶל-הֶבֶל אָחִיו; וַיְהִי בְהִיּוֹתָם בַּשָּׂדֶה, וַיָּקָם קַיִן אֶל-הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ. וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-קַיִן, אֵי הֶבֶל אָחִיךָ; וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי, הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי. וַיֹּאמֶר, מָה עָשִׂיתָ; קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ, צֹעֲקִים אֵלַי מִן-הָאֲדָמָה. וְעַתָּה, אָרוּר אַתָּה, מִן-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת-פִּיהָ, לְקַחַת אֶת-דְּמֵי אָחִיךָ מִיָּדְךָ.

לפני כן כמעט לא נזכרת מילה זו. מה מבטאת החזרה התכופה על המילה "אח" בפסוקי מעשה הרצח? ברצוני להראות את הדבר דרך פרשיית ברכות יצחק לבנו / מכיוון שהפרשייה ארוכה אביא מספר פסוקים המדגישים את העניין:

(ו) וַרְבֵּקָה, אִמְרָה, אֶל-יַעֲקֹב בְּנֵה, לְאִמְרֵי: הִנֵּה שְׁמַעְתִּי אֶת-אָבִיךָ, מְדַבֵּר אֶל-עֵשָׂו אָחִיךָ לְאִמְרֵי.

(כו) וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי, יִצְחָק אָבִיו: גֹּשְׁה-נָא וּשְׁקָה-לִּי, בְּנִי.

(לא) וַיַּעַשׂ גַּם-הוּא מִטְעָמִים, וַיָּבֵא לְאָבִיו; וַיֹּאמֶר לְאָבִיו, יָקָם אָבִי וַיֹּאכַל מִצֵּיד בְּנוֹ--בְּעֵבֶר, תְּבָרַכְנִי וַפְּשָׁךְ.

(לח) וַיֹּאמֶר עֵשָׂו אֶל-אָבִיו, הִבְרַכָּה אַחַת הוּא-לְךָ אָבִי--בְּרַכְנִי גַם-אֲנִי, אָבִי; וַיִּשָּׂא עֵשָׂו קֹלוֹ, וַיִּבְרַךְ.

(מא) וַיִּשְׁטֹם עֵשָׂו, אֶת-יַעֲקֹב, עַל-הִבְרַכָּה, אֲשֶׁר בְּרַכּוֹ אָבִיו; וַיֹּאמֶר עֵשָׂו בְּלִבּוֹ, יִקְרְבוּ יָמַי אֲכַל אָבִי, וְאַהַרְגֵהוּ, אֶת-יַעֲקֹב אָחִי.

בשתי הפרשיות מודגשת הקרבה המשפחתית דווקא כשהיחסים בין בני המשפחה הם יחסים של איבה ושנאה. ניתן להגיד ששמות היחס בין בני המשפחה באים להדגיש את המתיחות השוררת ביניהם. אפילו המילה "אח" משמעותה היא לחבר (מלשון לאחות) וכשמשתמש המקרא במילה זו ובשאר המילים המבטאות קרבה משפחתית הוא מדגיש את המאבק או הקרע השורר במשפחה.

#### ה. שאלות ראשוניות העולות מקריאת הסיפור:

מקריאת הסיפור עולות מספר שאלות:

## 1. שאלות בנוגע למערכות היחסים:

- א. מערכות היחסים בין יהוה לקין -
- מדוע יהוה שועה למנחת הבל ולא לזו של קין?
  - מה פירוש תגובת אלוהים לקין, ומה הקשר שלה?
- ב. מערכות היחסים בתוך המשפחה -
- מדוע חוה אומרת שלידתו של קין היא קנייה את יהוה?
  - מדוע קין הורג את הבל?
  - מדוע אין התייחסות של אדם וחווה למותו של הבל או למעשה הרצח?

## 2. שאלות בנוגע למידת הפירוט שמפרט המקרא:

- מדוע יש הסבר של השם קין, אך של השם הבל אין?
  - מדוע קין נפגע כל כך (או מדוע המקרא לא מפרט את סיבת הפגיעה)?
  - מדוע לא פירט המקרא מה אמר קין להבל?
  - מדוע נתן יהוה לקין דווקא את עונש הנדודים?
  - אם קין אומר לנדוד, מדוע הוא מתיישב בארץ נוד?
- בניסיון לענות על שאלות אלו, נוכל לפתוח פתח להתבונן בסיפור בעיניים מזוויות שונות, ולנסות להבין בצורה עמוקה את פשטו של הסיפור.

### 1. הערות בעקבות הניתוח של הסיפור:

#### 1. סדר הופעת השמות:

- ברצוני להביא אפשרות של הצגת הכתובים בצורת מבנה ספרותי:
- והאדם ידע את חוה אשתו-
  - ותהר ותלד את קין, ותאמר קניתי איש את יהוה.
  - ותוסף ללדת את אחיו את הבל.
  - ויהי הבל רועה צאן
  - וקין היה עובד אדמה.
  - ויהי מקץ ימים -
  - ויבא קין מפרי האדמה מנחה ליהוה.
  - והבל הביא גם הוא מבכרות צאנו ומחלבהן.
  - וישע יהוה אל הבל ואל מנחתו
  - ואל קין ואל מנחתו לא שעו.
- מהסתכלות בסיפור באופן זה, עולה שסדר השמות - קין והבל - משתנה חליפות. ממבנה ספרותי זה, ניתן לפרש שהתנ"ך רוצה להראות לנו סוג של התחרות תמידית בין שני האחים המתבטאת בחילופי הסדר. כאילו היה ביניהם סוג של מתח מתמיד המתבטא בפסוקים אלו. בהמשך ננסה לעמוד על מקורות אפשריים למתח זה.

#### 2. קין - המרכזי בסיפור:

מעיון בסיפור נדמה שדמותו של קין מרכזית יותר מזו של הבל. דבר זה ניכר במספר מקומות:

#### א. התייחסות ללידת קין:

בלידת קין חווה מנמקת את שמו של קין בנימוק משמעותי. ייתכן שהיא שמחה

בלידתו עד מאד. אחריו נולד הבל, ללא התייחסות לשמו. נראה כאילו הוא נולד בדרך אגב, אף אחד לא השקיע בשמו מחשבה מרובה. על כל פנים דומה כי לידתו של קין מהווה מאורע משמעותי יותר מלידתו של הבל.

### **ב. תיאור הבאת הקרבנות:**

כאשר קין מביא את קרבנו, הבל מביא "גם הוא מצאנו". "גם הוא" - כאילו בנספח לקין. גם כאן מוצג הבל כמשני, שהרי היה ניתן לכתוב "והבל הביא מבכרות צאנו" אולם נכתב "גם הוא". כאשר כך מודגש קין כעיקרי.

### **ג. התיאור לאחר הרצח:**

גם לאחר הרצח נדמה מהפסוקים שהבל אינו מעניין איש. אפילו לאחר שקין הורג אותו - אלוקים מבקש את קין, לא מסופר על שום תגובה מצד אדם וחוה. כאילו הבל "עבר דירה", או משהו מעין זה, ולא כאילו היה פה אירוע טראומטי כל כך כמו רצח אח. עניין זה מוסיף קומה בהתעלמות מהבל.

ומכל מקום, מדוע לא מובאת תגובתם של אדם וחוה? יכול להיות שתגובת אדם וחוה לא מובאת מכיוון שזה לא משנה לעצם העניין. הדמות העיקרית בשביל כולם הייתה קין, ולכן כשהבל מת, האירוע עצמו חמור ביותר, אולם הסיפור ממשיך להתמקד בקין ולא בהבל. בכל זאת קשה להתעלם מהעדר התגובה.

ההתייחסות היחידה שמופיעה לאחר מכן להבל היא שוב אגבית, והיא נכתבת בסוף הפרק<sup>20</sup>:

**"וַיַּדַע אָדָם עוֹד, אֶת-אִשְׁתּוֹ, וַתֵּלֶד בָּן, וַתִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ שֵׁת: כִּי שֵׁת-לִי אָל־הַיִּם, זָרַע אַחֲרֵי תַחַת הַקֶּלֶל, כִּי הָרַגוּ קַיִן."**

אפילו התייחסות זו אינה מתייחסת רק למותו של הבל, אלא גם למעשהו של קין. שוב מודגשת כאן עיקריותו של קין בעיני כולם, ומשניותו של הבל: אף כשמתנחמים על מותו בזרע אחר, עדיין מזכירים את רוצחו יחד עמו.

ישנם המפרשים את ההתעסקות בקין ולא בהבל, ואומרים שהנקודה בסיפור היא הדיאלוג בין קין לבין אלוהים. הבל בכלל לא חשוב, הוא טהור ונעלה מכדי להתערב בעלילה. הציר שסביבו נסב הכול אינו הציר המוסרי הפשוט של "שופך דם האדם באדם דמו ישפך" אלא ציר מוסרי אחר. כלומר לפי המוסר האנושי הרגיל קין היה צריך למות מיד, ולא לעשות מה שהוא רוצה, לקבל עונש שאינו מגיע לקרסולי החטא, גם אותו לא לבצע, ולצאת נקי. אולם, כאן קין אכן עושה זאת (ובדרך כלל איננו שמים לב לדבר). כבר מן הפתיחה קין והבל אינם מתחילים מנקודת מוצא שווה, קין מתחיל מנקודת מוצא פחותה מזו של הבל. - מה שמתבטא בתגובת ה' לכעסו של קין. הוא צריך להילחם במעשיו ובמחשבותיו הרעים ולנצחם, לעומת הבל שהווייתו טהורה ומזוככת. הבל שאינו צריך לעשות כלום כדי להיות טוב.

### **ז. נקודות בסיפור המזמינות פרשנות, והצעות לפרשנות:**

#### **1. משמעותם של המקצועות<sup>21</sup>:**

קין והבל בוחרים להם מקצועות. מקצועו של קין הוא הנראה הטבעי ביותר. בפרק הקודם נכתב - "בעצבון תאכלנה כל ימי חיך" - אמנם בעצבון, אבל ה' מצווה את האדם לעבוד את האדמה. לעומתו הבל בוחר ברעיית צאן. לדעתי אפשר לראות כאן, שכבר מההתחלה היו קין והבל שונים משמעותית בהתייחסות שלהם לעולם ובקשר שלהם עם הסביבה. קין היה נטוע בעולם שמסביבו, הוא היה איש אדמה.

איש שחי עם שורשים חזקים במקום שבו הוא נמצא. (אולי לכן העונש שלו הוא דווקא לנדוד ללא מקום של מנוחה). לכן הוא בוחר בעבודת האדמה. עובד את אותה האדמה במשך שנה שלמה. יתכן שכאן נעוץ שורש הכעס שלו על הבל, שלא התאמץ על פרותיו שנה שלמה, אלא נדד עם צאנו ולבסוף הביא מהן.

לעומת קין, הבל היה רועה צאן. רועה צאן הוא אדם שקשור רק לצאנו ולמקום שבו יהיה להם מקום ללחוץ בו עשב. הבל אינו מחויב למקום מסוים. הבל היה אדם שפעם הוא פה ופעם הוא שם, לכן הוא בחר ברעיית הצאן, שהיא מקצוע נודד, הרועה הולך אחרי העשב בכל מקום שיימצא. ובאופן אירוני, דווקא הבל בסיום בסיפור נקשר לאדמה לנצח.

## 2. הבאת המנחות:

קין והבל מביאים מנחה לאלוקים. נראה שאפילו לא הייתה שאלה האם יהיה יקבל את מנחותיהם, נראה שזה היה דבר מובן מאליו. אולם, יהיה אינו מקבל את מנחתו של קין. מדוע לא? לשאלה זו אין תשובה בפסוקים. בהמשך לפרשנות שהוצגה לעיל, יתכן שאלוהים רצה להסב את תשומת לבו של קין ולהראות לו שגם לאחיו יש מקום בעולם. קין, המרכזי, הבטוח בעצמו, מוכרח על ידי אלוקים להבין את מצבו של הבל, אחיו! בכל אופן, אלוהים לא מקבל את מנחתו של קין, וקין מתרגז מאד, ואז אלוהים עונה לו תשובה שלכאורה אינה ממין העניין. מה הקשר בין תשובת אלוהים - "אם תיטיב שאת, ואם לא..." - לבין כעסו של קין?

ניתן להבין את העניין על פי הפרק הקודם העוסק בחטאם של אדם וחוה.<sup>22</sup> בפסוק אצלנו נכתב "הלוא אם תיטיב שאת ואם ליא תיטיב לפתח חטאת ריבץ ואלריך משוקתו ואתה תמשל בו". יש דמיון רב לפסוק מהפרק הקודם - "אל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך והרינך בעצב תלדי בנים ואל אישך משוקתך והוא ימשל בך"<sup>23</sup>. לאחר שחוה הסיתה את אדם לאכול מפרי עץ הדעת, אלוקים כעונש טובע בה תשוקה אל אישה, ואומר לה שאישה ימשול בה. אפשר להבין מההשוואה, שגם בקין התעוררו כוחות שליליים לאחר שאלוקים העדיף את קרבן הבל על קרבנו, ואלוקים מסביר לו שהשליטה על כוחות אלו היא בידו. כמו שלאחר חטא עץ הדעת, שבו האישה הסיתה את האדם, אלוקים נתן לאדם שליטה בה.

## 3. מעשה הרצח:

סיפור הרצח מהווה למעשה את סימן השאלה הגדול ביותר בסיפור. הוא מתמצה בפסוק אחד:

"וַיֹּאמֶר קַיִן, אֶל-הֶבֶל אָחִיו; וַיְהִי בְהִיּוֹתָם בְּשָׂדֵה, וַיִּקֶּם קַיִן אֶל-הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ".

מה קין אמר להבל? מדוע הרג אותו לפתע פתאום בהיותם בשדה? מדוע אי קבלת המנחה על ידי אלוקים גרמה לתגובה כל כך חמורה על ידי קין? מתוך ההסתכלות שהבאנו על הסיפור, שבה קין והבל נמצאים בתחרות תמידית, שבה לקין יש יתרון מוחלט, ניתן להבין את הדברים.

לפי מה שכתבתי קודם, קין היה הילד המועדף במשפחה, כלומר להבל התייחסו פחות. כשמתייחסים לילד בתור המרכז - מבליטים אותו ומקטינים את אחיו - טבעי שהוא באמת ירגיש המרכז, ולכן גם ירגיש שמגיע לו הכול. קין התרגל לראות בהבל אדם צדדי, אדם שראוי לקבל מאחרים פחות ממנו, מקין. מכיוון שכך, הבל קיבל בעיניו מעמד של מישהו פחות ממנו.



קין גדל והבל "מרחף" בשולי חייו, כעת שניהם מבקשים לתת מנחה ליוצרים. יכול להיות אפילו שקין הוא שהעלה את הרעיון והבל החרה החזיק אחריו (והבל הביא גם הוא). אלוהים מקבל דווקא את מנחתו של הבל. הדבר מעמיד את קין במקום שבו לא עמד עד עתה, המקום המשני. אם היה מדובר באהבת הוריו, אולי היה מסוגל להתאפק. אולם, יש לזכור, מדובר בשני בני אדם בוגרים, עובדים, ולא בילדים קטנים הרבים על אהבה מצד אנשים קרובים אליהם, מדובר בקשר מסוג שונה לגמרי - הקשר אל אלוהים. ולכן כאשר אלוהים מקבל דווקא את מנחתו של הבל, וקין נדחה (האם אלוהים לא יכול היה לקבל את מנחותיהם גם של קין וגם של הבל?) קין רואה בזה עלבון צורב שקשה לעבור עליו בשתיקה. מכיוון שגדל בתור המרכז, הוא לא חושב פעמיים, ומרגיש שמותר לו לעשות מה שעולה על לבו. "ויאמר קין אל הבל אחיו" - מה אמר לו? אולי הכתוב סותם ולא כותב מה אמר לו מכיוון שלא משנה מה אמר לו. הדברים שאמר לא היו מה שהיה לו בלבו על הבל, אלא מן השפה ולחוץ. וכיון שכך, מודגש פה המעשה - "ויאמר" - לא כתוב מה אמר, ומיד: ויהי בהיותם בשדה - ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו.

#### 4. "השומר אחי אנוכי?" - זו שיח בין קין ליהוה:

קין הרג את הבל. כעת אלוקים שואל את קין - "אי הבל אחיך?" קין מתחמק ואלוקים אומר לו "קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה". גם כאן מתבקשת השוואה נוספת לפרק הקודם (חטא אדם וחווה)<sup>24</sup>:

וַיִּשְׁמְעוּ אֶת-קוֹל יְהוָה אֱלֹהִים, מִתְהַלֵּךְ בְּגַן-לְרוּחַ הַיּוֹם; וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ, מִפְּנֵי יְהוָה אֱלֹהִים, בְּתוֹךְ, עֵץ הַגֵּן. וַיִּקְרָא יְהוָה אֶל הַיִּם, אֶל-הָאָדָם; וַיֹּאמֶר לוֹ, אֵיפֶה. וַיֹּאמֶר, אֶת-קוֹלִי שָׁמַעְתִּי בְּגַן; וְאִיכָּא כִּי-עִירָם אֲנִי כִּי, וְאֶחְבֵּא. וַיֹּאמֶר מִי הִגִּיד לְךָ, כִּי עִירָם אֶתָּה; הַמֶּן-הָעֵץ, אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵבִלְתִּי אֲכָל-מִמֶּנּוּ אֲכַלְתָּ. וַיֹּאמֶר, הָאָדָם: הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי, הוּא נָתַתָּה-לִּי מִן-הָעֵץ נֹא כֹל. וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל הַיִּם לְאִשָּׁה, מִה-זֹּאת עָשִׂית; וַתֹּאמֶר, הָאִשָּׁה, הִנֵּחֵשׁ הִשְׂאֵנִי, וְאִ כֹּל.

בשני המקרים מסופר על חטא, כשמיד לאחריו אלוהים מבקש את החוטא, מעמיד אותו מול חטאו, ומענישו.

בסיפור קין והבל הפנייה היא ישירה ביותר ללא התחמקויות. אלוהים שואל את קין, קין מתחמק - ואלוקים מאשים אותו מיד.

בסיפור של אדם וחווה העניין שונה במקצת. יהוה אינו פונה אליהם מיד אלא נותן להם הזדמנות לפנות אליו - "וישמעו את קול יהוה אלוהים מתהלך בגן לרוח היום". אלוקים לא ניגש אליהם ישירות. אדם וחווה מתחבאים. אחר כך ה' שואל את אדם "איכה?" ואדם מתחמק - "את קולך שמעתי בגן ואירא כי עירום אנכי ואחבא". ה' שואל אותו "מי הגיד לך כי עירום אתה, המן העץ אשר צויתך לבלתי אכל ממנו אכלת?" ואדם ממשיך להתחמק, אך לבסוף בכל זאת מועמד מול חטאו, ומקבל את העונש.

בסיפור קין והבל שונה הדבר. הכול תמציתי וברור:

- "אי

הבל אחיך?" -

- "השומר

אחי אנכי?"

אלוהים לא שואל שאלות שסובבות סחור סחור את הנושא, ואינו נותן לקין מקום ליותר מדי התחמקויות.

מדוע לאדם וחווה אלוהים נתן "להוליך את השיחה", ואילו אצל קין מייד מגיעות ההאשמות? הלא אין זו האשמה פשוטה, אלוהים מדבר אל קין בצורה חריפה במיוחד, הוא אינו אומר - מדוע הרגת את הבל אחיך, אלא: קול דמי הבל אחיך צעקים אלי מן האדמה.

אני חושב שההבדל הוא בסוג החטא שבוצע. אצל אדם וחווה החטא היה כנגד אלוקים ("בין אדם למקום"). חטא שהיה פגימה בבחירה שאלוהים נתן לאדם, אולם לא משהו שפורר את יסודות המוסר של העולם.

אצל קין החטא היה שונה. היה זה חטא שחתר תחת המסגרת המוסרית שבני האדם המועטים היו מוגנים בה. גם אם אדם וחווה לא קבעו חוקים שינהגו במשפחה, ישנם גבולות שברורים לכולם, ומי שפורץ אותם עושה עוול לאחרים. כאן החטא לא היה כנגד אלוהים, הוא היה כנגד שאר בני האדם שחיו אז ("בין אדם לחבירו"), ולכן כאן אין מקום לאלוקים לסלוח על הפגיעה שנעשתה - מי שצריך לסלוח הוא הנפגע, כשבמקרה הזה מדובר בבני האדם. הפגיעה נעשתה בברואיו, אין כאן מקום להתחמקויות. קין צריך לעמוד מול חטאו בעיניים פקוחות, ולסמל לבאים אחריו במהלך הדורות. וכיון שהנפגע מת, אין לו למעשה אפשרות של תיקון, אלא רק עונש.

**5. "צעקים אלי מן האדמה", "ארור אתה מן האדמה" - תפקיד האדמה בסיפור והקשר אליה:**

כמו שנכתב קודם לכן, האדמה נמצאת כאן בתפקיד מרכזי. אלוקים יכול היה לומר "צעקים אלי" אולם הוא הוסיף "מן האדמה". מדוע?

קין הוא איש אדמה. גם לפי המדרש קין והבל דנו ביניהם מי יקבל חלק זה של העולם ומי חלק זה, ולבסוף סיכמו ביניהם שקין ייקח את הקרקעות<sup>25</sup>:

זה קין שהבדיל עצמו ליטול את העולם. כיצד? כשהיו קין והבל בעולם מה כתיב בהן: **"ויהי בהיותם בשדה"** (בראשית ד) - על עסקי שדה נהרג הבל. אמר לו קין להבל: נחלוק העולם, טול המטלטלין ואני את השדות. והוא שחשב להוציא אותו מן העולם. חלקו ביניהם. נטל הבל המטלטלין וקין הקרקעות והיה מהלך הבל בעולם וקין רודפו ואמר ליה **"צא מתוך שלי"**, רץ להרים והוא אחריו ואומר **"זו שלי"**, עד שעמד עליו והרגו.

מכיוון שקין קשור בקשר אמיץ לאדמה, כשאלוקים מזכיר את האדמה הוא גורם לו להבין שאפילו הדבר שאליו הוא קשור בקשר תמידי של עבודה לכל אורך השנה - אפילו הוא מגנה אותו על חטאו. חטאו כל כך חמור, עד שהדבר הבסיסי ביותר בעולם - האדמה, שעליה חי האדם את חייו, ממנה הוא מוציא את מזונו, האדמה מגנה אותו על חטאו ופוצה את פיה לקבל את דמי הבל, הנפגע.

וישנו ממד נוסף: דווקא האדמה, שממנה נברא אדם הראשון<sup>26</sup>, ושבה צומחים החיים, דווקא היא פוצה את פיה לקבל את דמיו של הבל, ודווקא היא מוחה כנגד הרצח. כלומר האדמה, שהיא החומר ממנו נעשו בני האדם, מוחה על מעשהו של קין, שקם נגד הבל שגם הוא נעשה מן האדמה. במובן מסוים האדמה מוחה על

מאבקים של שני בניה.

מיד אחרי כן מקלל אלוהים את הבל. "ארור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך מידך, כי תעבד את האדמה לא תספ תת כחה לך נע ונד תהיה בארץ". עונשו של קין הוא להיות מנותק מן האדמה. כשיעבוד אותה היא לא תיתן לו מפרותיה, ואין לו לשבת במקום אחד. אם מתבוננים ומבינים שקין היה איש שקשור היטב באדמה, ניתן לראות

שזה העונש הגדול ביותר שלו. הוא מוכרח להתנתק, מוכרח לנווד ללא חיבור, ללא יסוד שבו ירגיש בטוח. אין זה רק עונש, זהו גם תיקון חלקי עבור קין. אם קין היה מת - היה זה רק עונש. עונש שלא יועיל לאף אחד. לכן ה' נותן לקין עונש שהוא תיקון עבורו. אלוקים מכריח את קין לחיות את חייו של הבל. הוא מכריח אותו לראות את הצד השני. הוא מכריח אותו להבין איזו הרגשה היא להיות לבדך, לא מחובר למשפחה או לאדמה. אף שיכול להיות שבשביל הבל אלו היו החיים האידיאליים - לא היו אלה החיים שקין בחר, קין חייב לראות עכשיו את צידו השני של המטבע.

## 6. "גדול עוני מנשוא" - הכרה בחטא? <sup>27</sup>

המשפט הזה מתחבר עם תגובתו של אלוקים לכעסו של קין - "הלוא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ ואלריך תשוקתו ואתה תמשל בו". כעת, לאחר שחטא ואלוקים מכריח אותו להודות בחטאו, קין אומר "גדול עוני מנשוא". הוא משתמש באותו מטבע לשון שבו אלוקים השתמש. בשורש נ.ש.א. ניכר שיש פה זריקת אחריות. אלוקים אמר לו - אם תיטיב - שאת, וקין אומר - גדול עוני מנשוא. קין לא עומד נכוחה מול מעשיו. הוא מתחמק <sup>28</sup>. ייתכן שאף ההודאה הזו היא אינטרסנטית. קין אומר אמנם שגדול עוני מנשוא, אולם פסוק אחד לאחר מכן הוא כבר מתלונן על גורלו. אלוקים אמנם נותן לו מה שביקש, אולם ייתכן שרק מפני שרצה שישא בעונשו ולא ימות.

## 7. "והייתי נע ונד" - נדודים:

אפשר שהפסוק הזה מוכיח את הפירוש שהבאתי קודם לגבי מהות עונשו של קין: **הֵן גֵרְשֶׁת אֹתִי הַיּוֹם, מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה, וּמִפְּנֵיךְ, אֶסְתֵּר; וְהִיִּיתִי נֶעַ וְנָדָד, בְּאַרְצִי, וְהָיָה כָּל-מֵצְאֵי, יְהַרְגֵנִי.** מה פירוש "הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה"? ה' אינו אומר לו שהוא מגרש אותו מעל פני האדמה - יהוה אומר לו שיצטרך לנדוד על פני הארץ. אולם, קין אומר - "הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה". קין מבין את הגזירה כעונש המנתק אותו לחלוטין מהקשר עם האדמה, כעונש שאינו נותן לו שום מקום על פני האדמה. <sup>29</sup>

## 8. "כל הרג קין" - הגנה:

**וַיֹּאמֶר לֹו יְהוָה, לָכֵן כָּל-הַרְגֵ קִיָּן, שְׁבַעֲתֵימֶם, יָקָם; וַיִּשָּׂם יְהוָה לְקִיָּן אוֹת, לְבִלְתִּי הַפּוֹת אֹתוֹ כָּל-מֵצְאוֹ.**

מדוע להגן על קין מפני הרוצים להורגו? - הדבר מתקשר לאותו עניין. אלוקים לא רוצה שקין ימות. אלוקים רוצה שקין ישמש סמל לאחרים ושיקבל את העונש/תיקון שמגיע לו: כביכול עדות חיה לרצח הראשון בתולדות האנושות, המראה עד כמה חמור רצח זה.

### 9. התיישבותו של קין בארץ נוד:

אלוהים גזור על קין לנדוד בארץ, אולם קין מתיישב בארץ נוד. כיצד ייתכן הדבר? אמנם אפשר לפרש שארץ נוד הכוונה נדודים אולם אם היה הדבר כך, מדוע לא נכתב פשוט שקין נדד עד סוף ימיו? ניתן לפרש, שקין אינו מסוגל לנדוד. קין אינו מסוגל להינתק מהקשר העמוק שבו הוא קשור אל האדמה. קשר שלא נוצר מרצונו של קין, אלא טבוע באישיותו. אמנם אינני חושב כי זו שאלה שניתן לענות עליה תשובה חד משמעית ויש מקום להמשיך ולהעמיק בה.<sup>30</sup>

### ח. תמונה כללית:

הניגוד בין קין להבל היא הניגוד בין חיים של נדודים, חיים לא קבועים, משתנים, לבין חיי עובד האדמה המיושב בדעתו, הקשור למקום מסוים ותלוי בו כל ימי חייו. בין הקשר - אולי הכובל - למקום אחד, לבין החופש לנדוד עם הרוח, בין האיש שמעמדו מבוסס היטב בחברה, לבין האיש המנותק (אפילו שלא באשמתו). בצורה נואשת מנסה קין לנצח במאבק על ידי שבירת כללי המשחק, אולם בכך רק מנציח את הניגוד העמוק שכעת מתנגש בתוכו.

### ב- דמויותיהם של קין והבל בשירה העברית המודרנית:

#### הקדמה:

"הספרות העברית היא גלגול בן גלגולים מן התנ"ך" כותב יעקב שטיינברג. מקורותיה של השירה העברית נעוצים בתנ"ך. התנ"ך הוא הספר הבסיסי ביותר של היהדות, ספר שכמעט כל יהודי מכיר אותו. ההיכרות עם התנ"ך, והזיקה שיש אליו, גרמו לכך שרבות מיצירות הספרות והשירה שנכתבו על ידי יהודים, קשורות באופן זה או אחר אל התנ"ך.

אזכורו של התנ"ך נעשה בדרכים רבות. ישנם כאלו המזכירים אותו רק בשם של דמות, או רמיזה קטנה, המעלים אסוציאציות לגבי המאורע או הדמות המדוברת כשבכך הם מעשירים את היצירה שלהם<sup>31</sup>. אולם, ישנם גם כאלה הכותבים על המאורעות התנכיים עצמם. בין אם משחזרים דמות או מאורע, בין אם משלימים מדעתם דברים שאינם כתובים בסיפורים המקראיים.

השירים שידונו בעבודה, הם שירים מהסוג השני. שירים העוסקים במפורש בסיפור קין והבל. השירים שהבאתי הם מן השירה העברית המודרנית - מדור התחייה ואילך. בדברי להלן אבקש להביא שירים של ארבעה משוררים, לנתח כל אחד מהם תוך שימת דגש על הזיקה לסיפור המקראי, כשמתוך ניתוח זה תוכל לבוא השוואת גישותיהם של המשוררים ביחס לעצמם וביחס לסיפור קין והבל המקראי.

### א. אברהם שלונסקי:

מבין שיריו של אברהם שלונסקי נבחרו שלושה שירים: "רועה צאן", "עובד אדמה", ו"קין, איכה!". במבט כללי על השירים ניתן לראות כי שלונסקי מתייחס לסיפור כניגוד בין שני כוחות במציאות, כניגוד בין שני תנועות בנפש האדם, כמאבק בין שני סוגים בסיסיים של אדם. שלונסקי מתייחס בהרחבה מרובה לדמותו של קין. גם לדמותו של הבל הוא מתייחס, אולם לא באותה הרחבה כמו לדמותו של אחיו.

השירים "רועה צאן" , "עובד אדמה" , " קין, איכה!":

רועה צאן

הָרֹחֵב הַזֶּה  
הַמְפַשֵׁק גְּחִירָיו.  
הִגִּיבָה הַזֶּה הַכְּמִה  
אֶלֶיךָ. הָאוֹר  
הַשׁוֹפֵעַ לְבָנוֹת  
הַחֵלֶב. וְרִיחַ  
הַצֶּמֶר.  
וְרִיחַ הַלֶּחֶם.  
וְלִרְגֵל הַצֹּאן  
וְאָדָם הַקָּשָׁב  
לָרוֹחַ הַלְקָלוֹק בְּתוֹךְ שִׁקְתַּת הַמַּיִם  
יַחַף

בְּמַחְשׁוֹת פֶּלַח הַמְּשִׁיחַ  
פּוֹסֵעַ הַבֶּקָר אֶל-מוֹל צִהָרִים.  
זֶה בְּקֶר-בְּרֵאשִׁית! בְּשִׁדּוֹת יֵאָדָה  
טְלָלִים מִן הַדְּשָׂא. וְקִטִּירַת הַזֶּבֶל.  
מֵאֵפֶק עַד אֵפֶק: אָדָם- וְשִׁדָּה.  
מֵאֵפֶק עַד אֵפֶק: הַעֲדָר - וְהַבֶּל.

עובד אדמה

גָּמַל - וּמַחְרָשֶׁת. הַלֵּהֵב הַחֵד  
הַפְּרֵד מִתִּיגַע בֵּין רֶגֶב לְרֶגֶב.  
מַעוֹדוֹ לֹא הָיָה הָעוֹלָם פֶּה אֶחָד  
וְכָל הַנְּצַחִים חֲבוּקִים תוֹךְ הַרְגַע.  
זֶה רֶמֶז לְרִצָּת.  
זֶה לֵהֵב מִדְּחָק.  
זֶה קִינֹן אֶחָדוֹת-שֶׁבְּרֶגֶב מִבְּקִיעַ.  
מַעוֹלָם לֹא הָיָה פֶה מַעֲט

הַמְרַחֵק

בֵּין אָדָם

וְגָמַל

וְרָקִיעַ.

קין, איכה!

שִׁלְנָה שְׂבִיבוֹל לְאֵילָן וְשֵׁב לָת.  
הַיּוֹם כְּמוֹ גֶפֶן בְּסוֹד הַמִּבְשָׁל.  
הַיּוֹם שְׁמֵלֶק חֲמָתוֹ פְּכָרֵב לָת.  
זֶה כְּבֶשֶׂת שְׁחוּט נֹר אִשׁוֹ הַמְּפָשֵׁל.  
זֶה לִי יֵלָה רֵאשׁוֹן.  
מִכָּל תֵּל וְכֹל שִׁקְעַ

**שוב רגב שכול מצפה לחריש.**

**קין איפה! קין איפה!**

**וקין מחריש.**

השירים נמצאים בתוך מחזור השירים "בראשית אחרת" של שלונסקי. שירים אלו הם חלק מובנה במחזור השירים של שלונסקי. השיר "רועה צאן" הוא על הבל, והשירים "עובד אדמה"

"וקין איכה" הם על קין. השירים "רועה צאן" ו"עובד אדמה" מציגים את דמותם של הבל וקין, והשיר "קין איכה" מדבר על המציאות שלאחר הרצח.

בשירים מודגש היטב הניגוד בין קין להבל. בין קין החסר להבל השלם. בין עובד האדמה לרועה הצאן. ההבדל הבסיסי בין קין להבל הוא הציר המרכזי שעליו סובבים שירים אלו. בשירים אלו לא מצאתי השלמות משמעותיות לסיפור המקראי.

### **רמיזות מקראיות:**

**א. "זה כבש שחוט" -**

רמיזה לסיפור קין והבל עצמו. הבל הביא מבכורות צאנו להקריב קרבן לה'. השיר "קין איכה!" מתאר את המציאות השוררת לאחר הרצח. לאחר הרצח נשאר חותמו של הבל כנרצח. הבל הוא הכבש השחוט. פן נוסף של רמיזה זו הוא שקין ניסה ל"נצח" את הבל. קין ניסה לשחוט את קרבנו של הבל ובכך להביא לקבלת קרבנו שלו.

### **מוטיבים בשירים:**

**א. זמני היום:** הזמנים המוזכרים בשירים - "זה בקר בראשית", ו"פוסע הבקר אל מול צהריים". "זה לילה ראשון". הבוקר והצהריים מוזכרים בשיר "רועה צאן", אצל הבל, כשהלילה מוזכר בשיר "קין איכה", אצל קין. הבל מייצג בשירים את הבקר והצהריים, זמני האור, כשקין מייצג בשירים את הלילה, את החשכה. הניגוד הזה הוא ניגוד חריף, המעלה את הניגוד בין קין להבל לרמה של הניגוד בין היום ובין הלילה. הניגוד ביניהם הוא הניגוד הראשוני, הניגוד הבסיסי הקיים כבר מבריאת העולם, ניגוד קיומי בין שני הכוחות הכי בסיסיים במציאות.

**ב. חושים:** החושים הנזכרים בשירים הם - "וריח הצמר", "וריח הלחם", "לרן הלקלוק" (שמיעה), "במחשוף כל חמשת חושיו". ו"קין מחריש". אצל הבל מוזכרים חוש הריח, חוש השמיעה, ולאחר מכן כל חמשת חושיו. לעומתו אצל קין מוזכר רק חוש הדיבור וגם בחוש הזה האזכור הוא של שתיקה ולא של דיבור. החושים המוזכרים אצל הבל מראים את החיבור הפשוט שלו עם העולם - הבל חווה את העולם בכל חמשת חושיו, הבל מכיר את כל חמשת הגוונים הללו שיש במציאות. לעומתו קין מנותק מן העולם. גם האזכור היחיד של חוש אצל קין נכתב רק בשיר "קין איכה!", לאחר שהעולם מצפה לתגובה ממנו. קין שותק. לקין אין את החיבור השלם שיש להבל אל העולם.

**ג. ביטויי הרג:** בשיר "קין איכה!" ישנם מספר ביטויי הרג - "היום שמלק חמתו ככרבלת", "זה כבש שחוט וראשו המפשל", "שוב רגב שכול מצפה לחריש". השיר קין איכה הוא שיר על המתרחש לאחר הרצח. לאחר הרצח מכיר העולם את ההרג, אחרי האירוע המזעזע העולם חושב במונחי ההריגה.

**דימוי הדמות ההרוגה - כבש. כבש הוא צאנו של הבל. ניגודים בשירים:**

א. מילים של מלאות מול מילים של הפרדה - אצל הבל נכתבות מילים המציירות מלאות, שפע כוליות - "הר־חב", "הג־בה", "השופע", ולעומתו אצל קין המילים הן - "הלהב", "הפרד", "מדחק", "מבקיע". אצל קין המילים מציירות דברים חלקיים, מופרדים, דברים הרוצים לפרוץ את הדבר הכולא אותם. הניגוד מדגיש את הניגוד העמוק בין מלאותו של הבל לחלקיותו של קין.

ב. בתחילת השיר "עובד אדמה" כותב שלונסקי - "גמל - ומחרשת". ההתחלה הזו מאיימת. היא מראה מיד את הניגוד העמוק שמהווה את קין, עובד האדמה. מצד אחד הגמל, שהוא ברייה איטית, במידה מסוימת אינסופית, משתלבת באינסוף המדבר. ומצד שני המחרשה, המפרידה את רגבי האדמה.

פה קיים גם ניגוד בין קין להבל. אצל קין כתוב "גמל - ומחרשת", ואילו אצל הבל כתוב - "ולרגל הצאן ואדם הקשב" אצל הבל נמצא האדם ביחד עם החי שבעולם - לרגליהם של הצאן והאדם ולרן הלכלוק - פוסע הבקר במחשוף כל חמשת חושיו, הם מצוינים ביחד. לעומתו אצל קין בכלל לא נזכר האדם. ישנו רק הניגוד בין הגמל, בין היצור החי לבין המחרשת החדה המפרידה בין רגבי האדמה. קין הוא אדם שאינו קשור לטבע, שכל הוויתו היא הפרדה בין דברים, ולא קשר אליהם. לכן לא נזכר אצלו הקשר בין האדם לעולם החי.

ג. למעשה הבית הראשון כולו בשיר "עובד אדמה" הוא ניגוד הקיים בדמותו של קין. מצד אחד קין השלם, המושלם - "מעודו ליא הזיה העולם כיה אחד וכל הנצחים חבוקים תוך הרגע" ומצד שני החדות הקיימת באופיו - "הלהב החד הפרד מתיגע בין רגב לרגב", "זה להב מדחק". מצד אחד הלהב המתיגע להפריד בין הרגבים, ומצד שני האחדות הנצחית ברגע ההפרדה - "זה קי! אחדות- שברגב מבקיע. מעולם לא הזיה כיה מעט המרחק \ בין אדם \ וגמל \ ורקיע."

הפסיחה שבסוף השורה הראשונה שבשיר "עובד אדמה" מדגישה את החדות שהיא עיקר זהותו של קין (קין פירושו גם סכין - "קין - להב החנית: "ומשקל קינו שלש מאות משקל נחשת"<sup>32</sup>. וכך מדגישה גם את הניגוד בין החדות לשלמות.

הבית השני מסביר שהניגוד הקיים בדמותו עובדת האדמה של קין הוא רמז לרצח. ניגוד כזה יכול להתקיים רק אם אין מרחק בין האדם הגמל והרקיע, וכאשר יש מרחק, ואפילו הוא מועט, אין הניגוד יכול להתפשר, והוא הופך ללהב מודחק.

הניגוד הקיים בדמותו של קין אינו סותר את הניגוד בינו לבין הבל. דווקא הניגוד הזה, שבו מוצגים שני הצדדים - המלא והחסר - של קין, הוא היוצר את חלקיותו של קין שאינו מצליח להגיע לאיזון בין שני הצדדים ולכן הוא כה חסר ביחס להבל.

כבר במבט ראשון בשירים "רועה צאן", "עובד אדמה" בולט הניגוד בין הבל השלם הבראשיתי והשלם ("מא־פק עד א־פק"), לבין קין החד ("הלהב החד"), ששלמותו אינה תמימה ושלוה כשל הבל.

#### **ייצוגי אדמה וטבע בשירים:**

ייצוגי האדמה והטבע הם נקודה מרכזית בשירים אלו של שלונסקי. ייצוגי האדמה והטבע מסמלים את קין והבל עצמם ולכן הם משמעותיים בהבנת השיר.

אצל הבל נכתבים ביטויי שלמות: "בשדות", "מאפק עד אפק" שהם דברים שלמים. אצל קין נכתבים ביטויי חלקיות, הפרדה: "רגב" (גוש אדמה - בניגוד לשדה), "רקיע" (שהוא השמים שמעל קין, בניגוד להבל שאצלו הביטוי הוא אפק - הדבר

הרחוק והגדול ביותר). גם בשיר "קין איכה!" נכתב "מכל תל וכל שקע" שהם גם דברים שאינם שלמים וחלקים כמו השדה, אלא יוצאים מה טבע הרג יל למ ע לה או למטה.

אצל הבל מוזכרים פרטים רבים מן הנוף הציורי השלו - החלב, הצמר והלחם, הצאן הלוקק מן השוקת, הזבל הדשא והטל.

הבל אינו קשוב אלא לרין הלקלוק של צאנו, יותר מזאת הוא אינו מורכב. אדרבה, הוא מלא: הוא והעדר מלאים אופק עד אופק - "מאיפק עד איפק: העדר - והבל".

בשירים קיים ניגוד. בין הפשטות למורכבות, בין השלם לחלק, בין המלא למופרד, לחסר. הבל מהווה מה שקין נוגע ולא נוגע בו, מה שקין כמעט ומשיג. ניתן אף להגיד שהניגוד העולה פה הוא בין שלמות טבעית והרמונית הנמצאת אצל הבל לבין ניסיון כוחני לאיחוד הנמצא אצל קין. בשיר "קין איכה!" בולט מאד העניין שלקין מצפים רגבי האדמה השכולים, כי יש מי שקורא בשם קין - "קין איכה! קין איכה!" ולעומתו, אין איש הקורא בשם הבל, הבל נעלם מן האופק ואין עוד צורך להזכיר את שמו. הדבר מעט אירוני, שכן דווקא להבל, שהיה קשור לסביבתו אין דבר המצפה, כשלעומתו לקין, שלא היה קשור, מצפים רגבי האדמה השכולים.

ניכר שגם השירים האחרים הבאים במחזור השירים מושפעים השפעה בל תימחה מסיפור קין והבל, הכול נמצא בצל הסיפור - ובעיקר, ההתמודדות של עובדי האדמה עם רועי הצאן. אם קודם הייתה ההתמודדות בין עובד האדמה לבין רועה הצאן, הרי שכאן רועה הצאן נדחק לגמרי מהסיפור וההתמודדות היא בין עובד האדמה לבין משהו מנותק, מנוכר, מתכתי (אמנם נכתב בשיר "תובל קין" - "שכח שפתן שיל כבשה ושבילת", אך המיקוד בשירים הבאים הוא מאבקה של האדמה ושל הצומח עליה עם עיר המתכת המנוכרת ולא מוזכר מאבקם של החיים - כבשים או בני אדם). יש לציין, כי הדבר הוא בדיוק כמו בסיפור המקראי, כאשר הבל, רועה הצאן, מוצא כמעט לחלוטין מהסיפור, וכל מרכז העניינים סובב מסביב לקין, עובד האדמה. מקרה הרצח, מנקודת מבטם של שירי שלונסקי, כאילו מעורר תחילת תהליך של יציאה מהטבע, כניסה אל תוך הכרך המנותק, הכרך אשר אליו נכנסים צאצאיו של קין, אשר בגד בטבע. הרצח הוא כאילו הבגידה הראשונית בטבע. כאשר מן הצד השני הטבע נלחם על מציאותו החופשית והטבעית.

נראה שהמאבק בין האדמה לכרך המוצג בשירים אלו הוא אינו מאבק בין דמותו של קין לבין העיר - כי קין איבד את הקשר העמוק שהיה לו קודם לכן לאדמה. קין הוצא מחוץ למשחק. גם כאן הדבר הוא כמו בסיפור המקראי, שבו המשך קין נודד מנותק מכולם, ולבסוף נכדו הורגו בטעות כי חשב שהוא חיית פרא. אמנם קין מזוהה עם הטבע, אולם עכשיו כבר מצידו של הבל - מצד החי, ולא מצד האדמה.

מי שהתחיל את התהליך הזה הוא קין. נכדו - תובל קין - הוא זה שבונה את העיר החדשה. התהליך נמשך עד שבסופו מצליח הטבע לגבור על הכרך, ובשיר "בראשית חדשה" העולם מתחדש וחוזר להיות עולם ראשוני - "בראשית חדשה עם קונה מדברת כאיל אל איל בשפת הברות".

### סיכום דמותם של קין והבל בשירים "רועה צאן", "עובד אדמה", ו"קין אינה!":

בשירים "רועה צאן", "עובד אדמה", ו"קין איכה!", מציג שלונסקי את הבל כאדם שאופיו שלם, מלא, ולעומתו קין הוא חלקי, מפריד. הבל הוא אדם הקשור



לטבע, ואילו קין הוא אדם המנותק מהטבע בצורה מוקצנת. שלונסקי בשירי "בראשית אחרת" אינו כותב מהרובד האישי, אלא מהרמה הכללית והארכיטיפית

בלבד. רואים את העניין הזה בבירור גם מסגנון הכתיבה. "זה בקר בראשית!" "זה רמז לרצח, זה להב מודחק, זה קין... " "זה כבש שחוט" , "זה לילה ראשון". שלונסקי נשאר, כאילו בכוח, ברמה המוכללת והלא אינטימית. נדמה שאינו מוכן בשום אופן לבחון את הדברים מקרוב, אלא נשאר מרחוק. מה שמבטאת המילה "זה".

יש שיאמרו, כי על פי תיאורי שלונסקי לקין והבל, נראה שהוא מזדהה עם הבל יותר מאשר עם קין. הבל מוצג כתמים (גם במובן שלם וגם במובן תם), כחיובי, וקין מוצג כדמות מורכבת ומאיימת.

ברם, לדעתי, שלונסקי מזדהה עם קין הרבה יותר מאשר עם הבל. ההתייחסות בשירים כללית וארכיטיפית, אולם ניכר איך שלונסקי (כמו בתנ"ך!)<sup>33</sup> כמעט אינו נוגע במותו של הבל, אלא מתרכז אך ורק בקין. גם אחרי הרצח, מתוארים רגבי האדמה המצפים לקין ("קין איכה!") ולא מתוארת תגובת האדמה, ההורים או כל גורם אחר לגבי רצח הבל. מהעניין הזה ניתן לראות ששלונסקי, על אף סגנון השירים הלא-אישי, נוטה יותר לצידו של קין. וממשיך את דרך ההתייחסות (או אי ההתייחסות) להבל. או אולי, לא נוטה, אלא חש צורך להבין, חש נגיעה של דמותו של קין אצלו ורוצה להבין אותה (כמו רבים מהמשוררים בעת החדשה).

### **ב. נתן אלטרמן:**

מבין שיריו של אלטרמן נבחר שיר אחד: "אגרת". כבר במבט כללי על השיר ניתן לראות כי אלטרמן מבליט את עניין חרטתו של קין ורצונו לשוב בתשובה. השיר נכתב מנקודת מבטו של קין המתוודה על הרצח ומתאר את מאמציו לחזור אל אלוקים.

#### **אגרת**

לך עיני היום פקוחות כפתאומים.  
אלי שלי, אני תמים.  
אני זוכר, ברעות השמש על המים,  
נולדתי לפניך תאומים.  
עכשו ערבית. עכשו החלונות העבת.  
כבית המנורה והמראות תדהה.  
כי מת בני יחידד, הבן אשר אהבת,  
אשר ידי היתה בו בשדה.  
אני תמים אלי. לאט לאט הכיתי.  
גררתיו אל הממכר מבית ומאם.  
פשטתי כתנתו. לדמעותיו חכיתי.  
כבלתי זרועותיו והוא חיך אלם.  
הליא תמיד ידעתי –  
הוא יקר ממני.  
והוא רק הוא לך הטוב והיחיד.

על ערש מכאוביו גהרתי כאומנת,  
הנעמתי לו שירים על מפוחית.  
ובהפתח לילך הזר לקריא לי - בואה!  
ובהמלטי אליו, בנגונו עדוי -  
אחי המתאבק, אחי התם לגווע,  
נותר בלי מים וודוי.  
נפשי בך היום רוצה לשכון נשכחת...  
אתנה לי יער ענב, כבד- כיח ועצוב.  
לו ריק ראית איך, בנין לילה ובנין  
שחר, התחננוגדי על דלתך - לשוב!  
לו ריק ראית איך ימי המפיארים  
הרקידו דיב בשוק, על אהבה ולחם -

-  
לרגליהם, אלי, יפלו השוערים,  
בהביאי אותם להראות אליך.  
לדרך השוקעת המסע אכינה.  
באזירה הקר והערב לחך  
לאדמתי אימר -  
את מגעי זכרי-נא,  
אני היד אשר הושטה אל לילכך.  
וטוב שלא רחקתי עם בדידות צוננת  
והמלות נכר קבלוני אל חיקן.  
לו סלה-נא גם למלאכת השירים  
ורצנה כצחוק אחד פשוט, אשר  
צחקתי כאן.  
אל עץ כבד, אלי, תבוא נפשי חגרת.  
תסיר את תרמילה הדל ותתמוטט - -  
-- רצייתי לחבר לך היום אגרת, אבל  
אל לב הזמר נשברה העט.

השיר הוא מונולוג שנכתב לאלוקים. בשיר מתואר מעשה הריגת הבן/אח שהוא אחד מתוך שניים. (הפרשנות המתבקשת היא - לפי דעתי - שהבנים קיימים בתוך הכותב. בבית הראשון הוא כותב "נולדתי לפניך תאומים", ובבית השני - "כי מת בי יחידך").

בשיר מודגשת הנקודה שהבן הנרצח הוא הבן המושלם מבין השניים - "כי מת בי יחידך, הבן אשר אהבת", "הוא יקר ממני", "והוא ריק הוא לך הטוב והיחיד". קין, הכותב, מודה כי הוא הבן הפחות טוב מבין השניים, הבן הפחות אהוב על ידי האל. ויותר מזה - הוא כותב כי הוא חיכה לדמעותיו של הבל, שכשרצה אותו רצה לראות אותו יוצא מדמות הבן האהוב והטוב, רצה להרגיש שגם הוא אינו תמים לחלוטין, אולם הבל חייך אליו אילם - "פשטתי כתנתו. לדמעותיו חכיתי. כבלתי זרועותיו והוא חיך אלם" מאבקו של קין עם הבל כפי שהוא משתקף בשיר, הוא המאבק של הבן הרע, הבן הלא מושלם, לראות גם את תאמו הטוב חורג מדמותו המושלמת.

### השלמות לסיפור המקראי:

בשיר ישנן שתי השלמות מרכזיות לסיפור המקראי. ההשלמות נותנות רקע לוידויו של קין ומבליטות נקודות מסוימות בהבנת הסיפור.

#### א. תאומים:

אלתרמן מציין בשיר כי קין והבל הם תאומים - "אני זוכר, ברעות השמש על המים, נולדתי לפניך תאומים". בתנ"ך כתוב - "והאדם יזרע את חוה אשתו ותהר ותלד את קין ותיאמר קניתי איש את ידי, ותיסף ללדת את אחיו את הבל ויהי..." - ולא מצוין שהם תאומים. השלמה זו של אלתרמן מבוססת על פרשנות המופיעה במדרש - "רבי אומר: קין והבל תאומים היו. שנאמר ותהר ותלד את קין, בההיא שעתא אוסיפת למילד ותוסף ללדת את אחיו." <sup>34</sup> כמו במדרש, אלתרמן מוסיף את עובדת היות קין והבל תאומים. הגדרת האחים כתאומים מגדילה את מימד התחרות בין שני האחים בהתמודדות על תשומת לבם של ההורים או האל.

#### ב. דמותו של קין:

בשיר מוצגת אפיון דמותו של קין כדמות מתחרטת חוזרת בתשובה ואפילו תמימה. "אני תמים", "אני תמים אלי", "נפשי בנד היום רוצה לשכן נשכחת", "לו רק ראית איך, בין לילה ובין שחר, התחננו ידי על דלתך - לשוב!" "לו סלח- נא גם...". שתי נקודות יש פה בדמותו של קין. הנקודה הראשונה היא שהוא תמים. קין אינו דמות שאופייה מורכב ומתוסבך, אלא דמות תמימה. אמנם לא תמימה במובן של פשטות או נאיביות (שבה מוצג הבל בשיר), שהיא תמימות של אנשים טובים, אך בכל זאת קין תמים. <sup>35</sup> תמימותו היא תמימות של חוסר ידיעה, חוסר יכולת להתמודד: קין אינו מבין איך לצאת מהמצב שאליו נקלע בהתמודדות בינו לבין הבל, ולכן הוא הורג אותו. כאשר הוא אינו מבין שהרצח רק יכניס אותו עמוק הרבה יותר לתוך אותו מצב מבולבל. תמימותו של קין היא היפוך המצב הרגיל. בסיפור המקראי, ואצל רוב המשוררים, מוצג הבל בלבד כדמות התמימה. ואילו כאן מציג אלתרמן את קין כדמות התמימה. ההיפוך הזה מבטא את יחסו של אלתרמן לקין, יחס שאינו יחס מרוחק ודוחה, אלא מבין ומזדהה.

נקודה שניה היא הנקודה של החרטה, של הצער, של הרצון לשוב. אמנם גם בתנ"ך נכתב שקין אומר "גדול עוני מנשוא". אולם לא בטוח שהכוונה היא שהוא מתחרט על חטאו. <sup>36</sup> אלתרמן מציג את קין כמתחרט ורוצה לשוב. מה שמציב אותו בזווית אחרת לחלוטין, זווית שבה לקורא יכולה להיות לגיטימציה לה זדהו ו ת א ית ו, זווית שבה יש לו לגיטימציה כלשהי לקיום בעולם.

השיר נכתב מנקודת מבטו של קין, מה שמקרבת את קין לקורא וגורם להבנת מעשהו. אופן ההבעה (השיר נכתב בצורת מדבר, ולא בצורת נסתר) מצביע על יחסו של אלתרמן לקין. אלתרמן מרגיש הזדהות לקין, יש לו מעורבות רגשית בסיפור, והוא אינו כותב מנקודת מבט מוכללת.

#### רמיזות מקראיות בשיר:

א\_ "כי מת בי יחידך, הבן אשר אהבת" - רמיזה לעקידת יצחק שבה יהוה אומר לאברהם "קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת" את יצחק ולך לך אל ארץ המוריה והעלהו שם לעולה על אחד ההרים אשר אומר אליך". הרמיזה הברורה לסיפור העקידה מבליטה ראשית כל את עניין העדפתו של הבל אצל אלוהים. הבל

הוא הבן האהוב לאלוהים באותה מידה שבה יצחק היה הבן האהוב על אברהם מבין שני בניו. שנית, היא מעלה את ההשוואה לעקידה. המספר כותב על שני האחים ועל מעשה הריגתו של אחד מהם, הוא משווה את זה לסיפור העקידה ששם צווה אברהם לקחת את אחד משני בניו - יצחק - ולהעלות אותו לעולה. ההבדל הבסיסי הוא שבעקידה אברהם עשה זאת על פי ציווי אלוקי, וקין עשה זאת על פי רגשותיו האישיים. מה שהופך את המעשה לשונה לחלוטין. כשאלתרמן משווה לעקידה, הוא מעלה את הדמיון בין שני המקרים, ומראה שפה הבן המדבר עשה זאת בניגוד גמור לרצון האלוהים, מה שמדגיש את הנסיון הנואש של קין לצאת ממעמדו בעיני אלוהים שמניע אותו לעשות מעשה כזה. בנוסף, בעקידה יצחק נשאר בסופו של דבר בחיים, כשבסיפור קין והבל הבן נהרג על ידי אחיו לבסוף.

ב. "אשר ידי היתה בו בשדה" - יש כאן רמיזה לפרשיית עגלה ערופה:<sup>37</sup>

כִּי-יִמְצָא חֵלֶל, בְּאֶדְמָה אֲשֶׁר יִהְיֶה אֵל הַיָּד נִתָּן לְךָ לְרִשְׁתָּהּ, נִפְלִי בַשָּׂדֶה: לֹא נֹדַע, מִי הִכָּהוּ. וַיֵּצְאוּ זִקְנֵיךָ, וַיִּשְׁפְּטֵיךָ; וּמִדְּרוֹ, אֶל-הָעֵרִים, אֲשֶׁר, סְבִיבֹת הַחֵלֶל. וְהָיָה הָעֵיר, הַקָּרֵב אֶל-הַחֵלֶל--וְלָקְחוּ זִקְנֵי הָעֵיר הַהוּא עֲגֹלַת בָּקָר; אֲשֶׁר לֹא-עֶבֶד בָּהּ, אֲשֶׁר לֹא-מִשְׁכָּה, בָּעַל. וְהוֹרְדוּ זִקְנֵי הָעֵיר הַהוּא אֶת-הָעֲגֹלָה, אֶל-נַחַל אֵיתָן, אֲשֶׁר לֹא-יַעֲבֹד בוֹ, וְלֹא יִזְרַע; וְעָרְפוּ-שָׂם אֶת-הָעֲגֹלָה, בַּנַּחַל. וְנִגְּשׂוּ הַפְּהָנִים, בְּנֵי לוֹי--כִּי בָם בָּחַר יְהוָה אֵל הַיָּד לְשִׁרְתּוֹ, וּלְבָרֶךְ בְּשֵׁם יְהוָה; וְעַל-פִּיהֶם יְהִי, פֶּל-רִיב וְכָל-נִגְעוֹ. וְכֹל, זִקְנֵי הָעֵיר הַהוּא, הַקָּרֵב בָּיָם, אֶל-הַחֵלֶל--יִרְחֲצוּ, אֶת-יְדֵיהֶם, עַל-הָעֲגֹלָה, הָעֲרוּפָה בַּנַּחַל. וְעָנּוּ, וְאָמְרוּ: יְדִינוּ, לֹא שִׁפְכָה (שִׁפְכוּ) אֶת-הַדָּם הַזֶּה; וְעֵינֵינוּ, לֹא רָאוּ. כִּפּוּר לַעֲמֹךְ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר-פָּדִיתָ, יְהוָה, וְאֵל-תִּתֵּן דָּם נָקִי, בְּקָרֵב עֲמֹךְ יִשְׂרָאֵל; וְנִפְּסַר לָהֶם, הַדָּם.

הרמיזה הזו מבליטה את חרטתו של קין ואת הודאתו בחטא. בפרשיית עגלה ערופה אומרים הזקנים - ידינו לא שפכו את הדם הזה. קין אומר - אשר ידי הייתה בו בשדה. קין מודה לחלוטין בחטאו. הוא מודה בחטאו כך מכיוון שהוא רוצה לשוב, אלתרמן מתאר את תחנוניו הנואשים לשוב - "לו ריק ראית איך, בין לילה ובנין שחרי, התחנונו ידי יעל דלתך - לשוב!". גם את העניין הזה מדגישה פרשיית עגלה ערופה - גם שם הזקנים רוצים לכפר על החטא שבוצע. (אף כי לא הם ביצעו אותו! וניתן אף לפרש כי רמיזה זו באה לומר שוידויו של קין לאלוקים הוא התשובה לשאלה "ידי מי שפכו את הדם".) הזקנים אינם יודעים מי הרוצח, ורק קין יודע ומתוודה לאלוקים שזה הוא).

ג. "פשטתי כותונתו" - רמיזה ליוסף:<sup>38</sup>

וַיִּקְחוּ, אֶת-כֶּתֶן נֹת יוֹסֵף; וַיִּשְׁחֲטוּ שְׂעִיר עִזִּים, וַיִּטְבְּלוּ אֶת-הַכֶּתֶן נֹת בַדָּם. וַיִּשְׁלְחוּ אֶת-כֶּתֶן נֹת הַפְּסִים, וַיָּבִיאוּ אֶל-אֲבִיהֶם, וַיֹּאמְרוּ, זֹאת מִצְאָנוּ: הַכֶּתֶן-נֹת בְּנֵךְ הוּא--אִם-לֹא. וַיִּפְיֶרְהָ וַיֹּאמֶר כֶּתֶן נֹת בְּנֵי חַיִּיהָ רָעָה אֲכַלְתָּהּ; טָרַף טָרַף, יוֹסֵף.

יוסף היה הבן האהוב על יעקב. ומסופר במקרא שיעקב עשה לו כתנת פסים. יוסף שהיה שנוא על ידי אחיו, נמכר על ידיהם לישמעאלים, וכדי לתרץ את היעלמותו, טבלו את כותנתו בדם והביאוה ליעקב כאילו נטרף. הרמיזה לפרשיית יוסף מוסיפה קומה, מבליטה עוד יותר את הרגשתו של קין, הכותב, שהוא הבן הדחוי. אלתרמן

מלביש את הבן הנרצח בכתונת, ובכך מראה שהוא הבן המועדף לא רק לפי הרגשתו של הבן הרוצח, אלא גם אובייקטיבית - הבל מולבש בכתונת ולא קין. בכך שקין פושט את כותנתו של הבל הוא מנסה להשוות את מעמדו למעמדו של הבל. אך הוא לא מצליח. הוא היה תמים. הבל מחייך אילם במקום למרר בבכי על כבודו האבוד. המילים "פשטתי כותנתו" רומזות גם לפסוק משיר השירים: <sup>39</sup>

**"פשטתי את כותנתי איככה אלבשנה רחצתי את רגלי איככה אטנפם"**

בפסוק הקודם מסופר כיצד הדוד דופק על דלתה של הרעיה, וזוהי תשובתה. לאחר מכן הדוד הולך - "דודי חמק עבר" - והרעיה מבינה שהחמיצה הזדמנות להיפגש איתו. ייתכן כי רמיזה זו מראה דווקא את קשר האהבה הלא ממומש בין שני האחים. קין רוצה בקשר עם הבל, אולם אינו יודע כיצד לעשות זאת ולכן הורגו.

ד\_ "אל עץ כבד, אלי, תבוא נפשי חגרת" - רמיזה ליעקב: <sup>40</sup>

וַיִּקְרָאם וַיַּעֲבְרָם, אֶת-הַנְּחֹל; וַיַּעֲבְרָ, אֶת-אֲשֶׁר-לוֹ. וַיִּנְתֵּר יַעֲקֹב, לְבָדוֹ; וַיֵּאבֶק אִישׁ עִמּוֹ, עַד עֲלוֹת הַשָּׁחַר. וַיִּרְא, כִּי לֹא יָכֹל לוֹ, וַיִּגַע, בְּכַף-יָרְכוֹ; וַתִּקַּע כַּף-יָרֵךְ יַעֲקֹב, בְּהֶאֱבָקוֹ עִמּוֹ. וַיֹּאמֶר שְׁלַחֲנִי, כִּי עָלָה הַשָּׁחַר; וַיֹּאמֶר לוֹ אֲשֶׁלַּחְךָ, כִּי אִם-בְּרַכְתָּנִי. כֹּחַ וַיֹּאמֶר אֵלָיו, מַה-שָּׂמַךְ; וַיֹּאמֶר, יַעֲקֹב. ב. וַיֹּאמֶר, לֹא יַעֲקֹב יֵאָמֵר עוֹד שְׂמַךְ--כִּי, אִם-יִשְׂרָאֵל: כִּי-שָׁרִיתָ עִם-אֱלֹהִים וְעִם-אֲנָשִׁים, וַתּוֹכַל. וַיִּשְׁאַל יַעֲקֹב, וַיֹּאמֶר הַגִּידָה-נָא שְׂמַךְ, וַיֹּאמֶר, לָמָּה זֶה תִּשְׁאַל לְשָׁמִי; וַיִּבְרַךְ אֹתוֹ, שֵׁם. וַיִּקְרָא יַעֲקֹב בְּשֵׁם הַמָּקוֹם, פְּנִיאֵל: כִּי-רָאִיתִי אֱלֹהִים פְּנִים אֶל-פְּנִים, וַתִּנָּצַל נַפְשִׁי. וַיִּזְרַח-לוֹ הַשָּׁמֶשׁ, כַּאֲשֶׁר עָבַר אֶת-פְּנּוּאֵל; וְהוּא צֹלֵעַ, עַל-יָרְכוֹ. עַל-כֵּן לֹא-יֵאָכְלוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-גִּיד הַנֶּשֶׂה, אֲשֶׁר עַל-כַּף הַיָּרֵךְ, עַד, הַיּוֹם הַזֶּה: כִּי נִגַע בְּכַף-יָרֵךְ יַעֲקֹב, בְּגִיד הַנֶּשֶׂה.

הרמיזה ליעקב היא אולי הרמיזה המשמעותית ביותר בשיר. יעקב נאבק עם האיש (המלאך) ולבסוף מנצח אותו אך יוצא חיגר. כן גם בשיר, ישנה מלחמה (אולי אפילו בתוך נפשו של הכותב כפי שהצענו בפתיחת ניתוח השיר ואזי הרמיזה אף יותר משמעותית) בין קין להבל, לבסוף קין מנצח, אך הנפש יוצאת מהמאבק חיגרת. בניגוד לסיפור אצל יעקב, שם יעקב ממשיך עם משפחתו ופוגש את עשיו - כאן הנפש אינה יכולה להמשיך את דרכה והיא באה ומתמוטטת אל עץ כבד. הכותב לא באמת ניצח במאבק. וזוהי אחת האמירות החשובות בשיר. הוא הרג את אחיו התאום, והתוצאות היו הרסניות.

### מוטיבים בשיר:

#### **א. זמני היום:**

הזמנים המוזכרים בשיר הם כולם זמנים של ערב. "עכשו ערבית", "ובהפתח לילך הזר", "לדרך השוקעת". קין נמצא בשקיעה, בלילה, בצד האפל של הדברים. הוא נמצא - לפי הרגשתו - בסוף, במקום בו הוא אינו יכול להתקדם ממנו - "אל יעץ כבד, אלי, ונבוא נפשי חגרת. תסיר את תרמילה הדל ותתמוטט - - ". הוא נמצא בסוף. ישנו עוד ביטוי של זמן בשיר - "אני זוכר, ברעות השמש על המים". הביטוי הזה נראה שהוא ביטוי של בוקר, קין זוכר את ההתחלה, את הפתיחה השווה שלו ושל הבל, ומתוך זה יוצא אל וידויו, אולם ניתן גם לפרש את הביטוי הפוך, כשקיעה.

**ב. מקומות:**

המקומות המוזכרים בשיר - "אשר ידי היתה בו בשדה", "גררתיו אל הממכר מבית ומאם", "אתה לא יער עב, כבד- כיח ועצוב", "הרקידו ד'ב בשוק, על אהבה ולחם -", "לדרך השוקעת המסע אכינה". שדה, יער, שוק ודרך הם מקומות פתוחים שאינם שייכים לאף אחד. מקומות השייכים לקין שאחרי החטא. שדה הוא המקום שבו התבצע החטא, יער הוא מקום של נדודים, ושוק הוא מקום שבו כולם מוכרים את שלהם, שבו קין מרקיד את הדוב, עושה כל מאמץ כדי להתקיים וכדי לחזור אל אלוקים. שוק הוא המקום הכי ציבורי מבין כולם, אין בו שום פרטיות. דרך היא מקום הנדודים האינסופי של קין. המקום האינטימי היחיד המוזכר בשיר הוא הבית שממנו לוקח קין את הבל. הקשר היחיד של קין עם מקום השייך לו הוא הקשר המנותק של הבל, הקשר שאותו קין ניתק בעצמו.

**ג. פתחים:**

הפתחים המוזכרים בשיר - "עכשו החלונות העבת", "התחננו ידי יעל דלתך - לשוב!", "לרגליהם, אלי, יפלו השוערים". קין מזכיר את הפתחים הללו - דלת, חלון ושער - מכיוון שהוא מנסה להיכנס בפתח כלשהו, פתח שיאפשר לו לצאת מהמצב אליו נקלע. מוטיב זה קשור באופן ישיר למוטיב הקודם, שכן קין מנסה להיכנס למקום השייך לו, קין מנסה לצאת מהמקומות הפתוחים והאינסופיים שבהם הוא נמצא ולהיכנס למקום אחר, הוא מנסה לשוב מחטאו ולקבל מחילה.

**ד. מוזיקה/קול:**

הביטויים הקשורים במוזיקה או בקול הכתובים בשיר - "והוא חיך אלם", " הנעמתי לו שירים על מפוחית", "ובהמלטי אליו, בנגונו עדוי -", "הרקידו ד'ב בשוק". מצד אחד ניצבים שתיקתו וניגונו של הבל, המשפיעים על קין ללא מאמץ מצידו של הבל (קין עודה את ניגונו של הבל, וחיוכו האילם של הבל שם ללעג את מאמציו של קין), ומצד שני הביטויים הנמצאים אצל קין - הוא מנעים לאחיו שירים על המפוחית על ערש מכאוביו, מה שמהווה את הניגוד לניגונו העדוי של הבל. קין מנסה להנעים לו שירים על המפוחית, אך לבסוף נמלט אליו בניגונו עדוי. קין מנסה להקל מעל אחיו את הרצח, אולם בעצם אחיו מקל עליו.

**ה. ביטויי צער:**

ביטויי הצער המוזכרים בשיר - "לדמעותיו חכיתי", "יעל: עולש מכאוביו גהרתי כאומנת", "כבד- כ'ח ועצוב". אף ביטוי אינו נאמר על קין, כולם על הבל או על יהוה. קין לא מתרכז פה בצערו הוא, אלא מנסה לבקש סליחה, מגולל את סיפור המאורע כדי לקבל הבנה, כדי ליצור קשר כלשהו בינו לבין האל.

**הזמן עליו מדובר בשיר:**

השיר נע כל הזמן בין העבר ההווה והעתיד. בבית הראשון הוא מתחיל בהווה, בחלקו השני של הבית הוא חוזר לעבר. בבית השני חוזר אתו מבנה, אחר הוא חוזר לעבר עד סוף הבית השביעי. אחר כך הוא חוזר אל ההווה והעתיד בבתי האחרונים של השיר.

המתח בין הזמנים הוא חשוב. לא ברור איפה קין נמצא. אם בעבר - במות אחיו, בהווה - באווירת הסוף שעליה הוא כותב, או בעתיד - שבו הוא כבר לא יהיה פה. הערכוב בין הזמנים מראה את אי הסדר השורר בנפשו של הכותב, מראה את

הבלבול בו הוא שרזי. כשמתוך כל הבלבול הזה הוא מגיע לסוף השיר, בו הוא אינו יכול לכתוב אגרת לאלוקים כי נשברה העט. נפשו אינה יודעת מה לעשות, היא מבולבלת, ולכן היא מתמוטטת אל עץ כבד היכול לשמש לה נקודת משען כלשהי באי הסדר הכולל.

### הקשר בין השיר אגרת לקובץ השירים שבו הוא נמצא:

השיר אגרת נמצא בקובץ השירים "כוכבים בחוץ" אותו פרסם אלתרמן ב-1938. קובץ זה מציג עיר שממבט ראשון היא תמימה וציורית, אך ממבט שני היא מודרנית ומתועשת. "כוכבים בחוץ" הוא קובץ שירים שכמעט בכל שיר בו יש אמירות מורכבות ואוקסימורוניות, המייצגות עולם של שניות, עולם מורכב. יש הטוענים<sup>41</sup> שהשיר מנוגד לכל הקובץ, שיש בו איזה ניסיון לצאת מהשניות השרויה בכל קובץ השירים "כוכבים בחוץ". היום עיני פקוחות כפתאמים, היום אני תמים, למרות הזיכרון בשורה הבאה - אני תמים. כלומר שיש בשיר יציאה מהמהות החצויה למהות שלמה יותר, שקין פשוט על אף המעשים שעשה ועל אף העולם המורכב שבו הוא חי. למרות זאת, לדעתי, הניסיון הזה לא מצליח. קין (שהוא גם אלתרמן בשיר הזה) נשבר ומתמלא געגועים. מתחנן לשוב. אחרי מעשה שכזה - ניסיון לביטול השניות שבנפשו - הוא מקבל על עצמו לבסוף את העונש שגזר עליו אלוקים. "לדרך השוקעת המסע אכינה" - קין (וגם המשורר) יוצא לנדודים, מקיים את העונש.

### סיכום דמותם של קין והבל בשיר אגרת:

אלתרמן מדבר בשיר אגרת על שני בנים בנפשו (של הכותב ובעצם גם שלו). הבל הוא הבן האהוב על אלוקים, הבן היחיד. הבן המושלם. ואילו קין הוא הבן הדחוי, הבן המנסה לתפוש את תשומת לבו של אלוקים. קין אינו דמות רעה, הוא תמים. הוא מבקש כפרה.

השיר אישי מאד. (אלתרמן כותב את השיר בגוף ראשון ולא בגוף שלישי, ללא ביטוי כמו "וקין אומר" או משהו מעין זה בשם השיר או בשורת הפתיחה). יחסו של אלתרמן הוא הזדהות עם אחת הדמויות - עם קין, והוא נכנס לחלוטין לדמותו.

### ג. דן פגיס:

דן פגיס כתב מספר שירים על קין והבל בהם הם מוצגים בזוויות שונות. מתוכם נבחרו השירים "אחים" ו"אוטוביוגרפיה". גישתו של דן פגיס לנושא היא מורכבת. מצד אחד, הוא מציג את המעגל שאליו נקלע קין לאחר הרצח - מעגל שבו הוא אינו מצליח להגיע לסליחה או לכפרה, ומצד שני, את המאבק הממשיך להינטש בין קין להבל, מאבק שהתחיל ברגע הרצח.

### השיר אחים:

1

הבל צח היה וצמרי

וכאלו ענו

כאחרון הגדיים הרכים,

ומתלתל כעשן המנחה ששלח אל אפי אדוניו.

קין ישר הזיה: כסכין.

2

קִין תִּמְהָה. יָדוּ הַגְּדוּלָה מִגִּשְׁשֵׁת

בְּתוֹךְ הַגְּרוֹן הַשְּׁחוּט לִפְנֵיו:

מִנִּין בּוֹקֵעַת הַדְּמָמָה?

3

הַבַּל נִשְׁאָר בְּשִׁדְדָה. קִין נִשְׁאָר קִין. וּמִפְּנֵי שֶׁנִּגְזַר עָלָיו לֵהִיּוֹת נֶעַ וְנָדִי,

הוּא נֶעַ וְנָדִי בְּשִׁקִּידָה. מִחֲלִיף בְּכָל בִּיקָר אֵיפֶק בְּאוֹפֶק.

יּוֹם אֶחָד הוּא מִגְּלָה:

הָאֵדָמָה שִׁטְתָהּ בּוּ בְּמִרוּצַת הַשָּׁנִים. הִיא נֶעְנָה,

אֵךְ הוּא, קִין, דֶּרֶךְ בְּמִקּוֹם.

דֶּרֶךְ, צַעֲדִי, רִץ, רֵק עַל פֶּסֶת עֲנַפֵּר יַחֲיִידָה, גְּדוּלָה בְּדִיוֹק כְּמוֹ סִלְיוֹת סַנְדְּלִיו.

4

בְּעֶרֶב שֶׁל חֶסֶד מְזַדְּמֶנֶת לוֹ עֶרְמָה שֶׁל שַׁחַת טוֹבָה.

הוּא שׁוֹקֵעַ, נִבְלַע בָּהּ, נַח.

הֵסִי, קִין יִשָּׁן.

מֵאֲשֶׁר הוּא תוֹלֵם שֶׁהוּא הַבַּל.

5

אֵל תִּירָא, אֵל תִּירָא.

כִּבְר נִגְזַר עַל הַקָּם לְהִרְגֵךְ

כִּי שִׁבְעָתִים תִּקָּם.

הַבַּל אֲחִיךָ שׁוֹמֵר אוֹתְךָ מִכָּל רַע.

הַשִּׁיר הוּא בְּעַל חֲמִישָׁה בְּתִים. הַבֵּית הָרֵאשׁוֹן מֵתָאָר אֶת אוֹפִיִים שֶׁל הַבַּל וְקִין, הַבֵּית הַשֵּׁנִי מֵתָאָר אֶת קִין שֶׁלֹּאֲחֵר הַרְצַח, הַבֵּית הַשְּׁלִישִׁי כְּתוּב יוֹתֵר כְּפִרוּזָה וְהוּא מֵתָאָר אֶת הַחַיִּים שֶׁאֲחֵרֵי הַרְצַח, הַבֵּית הָרְבִיעִי הוּא הַמִּשְׁכּוֹ שֶׁל הַבֵּית הַשְּׁלִישִׁי, וְהַבֵּית הָאַחֲרוֹן הוּא פְּנִיָּה אֵל קִין.

#### הַשְּׁלֵמוֹת לְסִיפּוֹר הַמִּקְרָאִי:

בְּשִׁיר יִשָּׁן שְׁתֵּי הַשְּׁלֵמוֹת מִרְכּוּזִיּוֹת לְסִיפּוֹר הַמִּקְרָאִי. שְׁתֵּי הַשְּׁלֵמוֹת קִשּׁוּרוֹת לְמַעֲשֵׂה הַרְצַח - הָאֶחָת מִסְבִּירָה אֶת אוֹפִיִים שֶׁל קִין וְהַבַּל וּבִכֵּךְ מִסְבִּירָה אֶת הַרְצַח, וְהַשְּׁנִיָּה מִמְשִׁיכָה אוֹתָהּ וּמֵתָאָרֶת אֶת הַרְצַח.

**א. תִּיאוֹר אוֹפִיִים שֶׁל קִין וְהַבַּל:**

הַשִּׁיר מֵתְחִיל בְּתִיאוֹר קִין וְהַבַּל שֶׁלִּפְנֵי הַרְצַח, וְנִיתֵן לוֹמֵר שֶׁאֵפִילוֹ מִסְבִּיר אֶת הַרְצַח. אֶת הַדִּיבּוֹר הוּא מֵרְחִיב דּוּקָא עַל הַבַּל וְלֹא עַל קִין, כִּי אוֹפִיו שֶׁל הַבַּל - בְּשִׁירוֹ שֶׁל פִּגְסִים - יוֹתֵר מוֹרְכָב מִשֶׁל קִין. לְהַבַּל יֵשׁ אוֹפִי הַצְּרִיךְ תִּיאוֹר - "צַח הִיָּה וְצִמְרִי, וְכֹאֲלוֹ עֲנֹ כֹאֲחֲרוֹן הַגְּדִיִים הַרְכִּים, וּמִתְלַתֵּל כְּעֵשֶׂן..." אוֹפִיו שֶׁל הַבַּל מוֹרְכָב מִכְּמָה תְּכוֹנוֹת - צַח, צִמְרִי, כֹּאֲלוֹ עֲנֹ, מִתְלַתֵּל. לְעוֹמַת הַבַּל, בְּשִׁבִּיל קִין פִּגְסִים לֹא צְרִיךְ יוֹתֵר מִשְׁתֵּי מִיָּלִים: יִשָּׁר כִּסְכִּין. אוֹפִיו שֶׁל קִין לֹא מֵתְפַזֵּר עַל פְּנֵי כָּל מִיָּנֵי הַגְּדִירוֹת מְעוֹרְפְלוֹת מְעֵט, אֲלֵא מְדוּיָק: יִשָּׁר כִּסְכִּין. אוֹפִיו שֶׁל קִין לֹא מִסּוֹבֵךְ, הוּא יִשָּׁר. חֲדִי, מִצַּד אֶחָד, וְטוֹמֵן בְּחֻבּוֹ אִיוִם, מִצַּד שֵׁנִי.

הַמִּילָה "וְכֹאֲלוֹ" הַכְּתוּבָה בְּתִיאוֹר דְּמוּתוֹ שֶׁל הַבַּל, מֵרָאֵה עַל הַקּוֹשֵׁי לְהַסְבִּיר מֵהוּ בְּדִיוֹק אוֹתוֹ אוֹפִי, לְכֵן הַתִּיאוֹר מְעוֹרְפֵל מְעֵט, וְלוֹקַח כְּמַעֲט בֵּית שְׁלֵם. תִּיאוֹרוֹ שֶׁל קִין אוֹרֵךְ שׁוֹרָה אֶחָת בְּלִבָּד. הַמִּשְׁפֵּט "וּמִתְלַתֵּל כְּעֵשֶׂן הַמִּנְחָה שֶׁשֶׁלַח אֵל אִפִּי אֲדוֹנָיו" מְגַבֵּיר אֶת תִּיאוֹר תּוֹמַתוֹ שֶׁל הַבַּל בְּכֵךְ שֶׁהוּא מְזַכֵּיר אֶת הַבֵּאת הַמִּנְחוֹת, שֶׁבָּהּ קִין הִיָּה



"לא בסדר" (לפחות לפי תגובת יהוה) והבל כן. כן יתכן, שהמשפט מתייחס למותו הקליל של הבל. מוות קליל כמו עשן.

תיאור אופיים של קין והבל גורם לכך, שלמרות שפגיס אינו מסביר מדוע התרחש מאורע כה חמור כמו הרצח, לקורא ישנה הבנה כלשהי מדוע התרחש הרצח. דרך אחרת להבנת הקפיצה מהניגוד בין אופיו של קין לאופיו של הבל, היא להבין שפגיס נותן הצדקה מסוימת למעשה הרצח. קין תמה משום שכולם תמהים. קין תמה על אלוקים - מדוע נתן לניגוד כזה לקרות? מדוע לא הקדים תרופה למכה?

### **ב. אופן ההריגה:**

בשיר נכתב - "ידו הגדולה מגששת בתוך הגרון השחוט לפניו". בסיפור המקראי לא נכתב אופן ההריגה. בבית הקודם תואר קין כסכין והבל כצאן. אופן ההריגה הוא שחיטה. שני הבתים משלימים זה את זה. קין הישר כסכין שוחט את הבל שהוא כאחרון הגדיים הרכים.

### **רמיזות מקראיות בשיר:**

הרמיזות בשיר נמצאות בבית האחרון. הפניה לקין באה לעודד אותו, והרמיזות מדגישות את צורת העידוד.

**א. "אל תירא, אל תירא" - רמיזה למקומות רבים בתנ"ך - "ואתה אל תירא עבדי יעקב...".** <sup>42</sup> "ואתה בן אדם אל תירא מהם" <sup>43</sup>, ועוד מקומות. ברצוני להתמקד ברמיזה לאברהם הנביא. לאחר המלחמה בין אברהם לארבעת המלכים שלקחו בשבי את לוט אחיינו, אומר יהוה לאברהם: "אל תירא אברם אנכי מגן לך שכרך הרבה מאד". אברהם שואל את ה' "מה תתן לי ואנכי הולך ערירי", לאברהם אין בנים והוא כבר מבוגר. וה' עונה לו שהוא ייתן לו זרע. לעומת זאת כשבשיר פונים אל קין - "אל תירא, אל תירא. כבר נגזר על הקם להרגך גני שבעתים תקם" - הנחמה שניתנת לקין אינה של המשכיות בשבילו אלא להיפך, של נקמה במי שיהרגהו. הרמיזה הזו מראה לאיזה מצב נואש נקלע קין, מצב שבו הנחמה על מותו לא תהיה המשכיות אלא להיפך, נקמה בקם להורגו.

רובד נוסף ברמיזה זו הוא הבלטת האירוניה בפנייה זו אל קין. בסופו של דבר קין הוא הרוצח. לאחר כל הבתים האחרים המתארים את קשייו ומצוקתו מגיעה פנייה זו האומרת "הבל אחיך שומר אותך מכל רע". הנרצח שומר על הרוצח שלא ימות. האירוניה מבליטה את האירוניה הבסיסית שבמצבו של קין, שלאחר החטא קיבל מה' הגנה נגד כל הרוצח להורגו, וזאת בעקבות החטא.

**ב. "גני שבעתים תקם" - רמיזה לפסוק בהמשך פרשיתו של קין - "כי שבעתים יוקם קין ולמך שבעים ושבעה"** <sup>44</sup>. למך אומר לנשיו שהרג אדם, ואז אומר שקין יוקם שבעתים והוא שבעים ושבעה. הרמיזה מדגישה את צורת העידוד שנוקט בה הפונה אל קין. עידוד שהוסבר ברמיזה הקודמת. גם כאן נחמתו של קין היא בכך שהוא יוקם במותו של ההורג אותו, ולעומת זאת נחמתו של למך היא בכך שתהיה לו המשכיות - הוא יוקם שבעים ושבעה.

### **מוטיבים בשיר:**

#### **א. איברים בשיר:**

האיברים היחידים המוזכרים בשיר הם בבית השני: "ידו הגדולה מגששת, בתוך הגרון השחוט לפניו". ידו הגדולה של קין מגששת בגרונו השחוט של הבל. התיאור

ממחיש את המגוּשמות של קין. המילים "ידו הגדולה" מגדילות את תחושת אי ההבנה של קין את המציאות, מראות את החיפוש של קין ("מנין בוקעת הדממה?") באור מגוחך מעט. אי אפשר למצוא דבר עדין כל כך כמו דממה בעזרת יד גדולה. ולכן מודגשת כאן אי ההבנה של קין.

האיבר הנוסף שכמעט מוזכר בשיר הוא כפות רגליו של קין: "גדולה בדיוק כמו סליות סנדליו". פגיס אינו כותב שפיסת העפר גדולה בדיוק כמו כפות רגליו של קין אלא שהיא גדולה בדיוק כמו סוליות סנדליו. מה שמדגיש את ניתוקו של הבל מהאדמה(שלפני החטא היה קשור אליה), המגע היחיד שיש לקין עם האדמה נעשה על ידי סוליות סנדליו, ולא על ידי עצמו.

#### ב. זמני היום:

קין "נע ונד בשקידה. מחליף בכל בוקר אופק באופק", ו-"בערב של חסד מזדמנת לו...". קין מבצע את עונשו ומחליף בכל בקר אופק באופק, ולכן רק בערב הוא מוצא ערימה של שחת טובה. בבקר, כשהוא מבצע את עונשו, קין אינו מוצא דברים טובים. רק בערב, כשהוא יוצא מהמעגל של העונש שהאדמה אינה נותנת לו לבצע, הוא מצליח למצוא מקום לנוח בו.

#### ג. גזירה:

בבית השלישי כתוב - "ומפני שנגזר עליו להיות נע ונד". בבית האחרון כתוב - "כבר נגזר על הקם להרגך". באותה מידה שנגזר על קין לנדוד והוא אינו עושה זאת מרצונו החופשי, גם הגזירה על מי שיהרוג את קין היא גזירה וזה אינו דבר טבעי הצריך לקרות.

#### ניגודים בשיר:

בשיר קיימים מספר ניגודים המבליטים את השוני בין קין להבל.

א. הניגוד הנזכר קודם - הניגוד בין אופיו של קין לאופיו של הבל.

ב. בבית הראשון מתואר הבל כמשהו חי ("כאחרון הגדיים הרכים"), רך ("וצמרי") ונע (ומתלתל כעשן). לעומתו קין מתואר כדומם וקשה ("קין ישר הייה: כסכין"). הניגוד מתאר את ההבדל בין קין להבל. ההבדל הזה קיים לפני הרצח, ומהבית השני הניגוד הולך ונעלם - בעיקר בתהליך העונש. בבית השני כבר מתואר קין כנע ("ידו הגדולה מגששת"), בבית השלישי הוא נע ונד, ובהמשך הוא מתואר כבן אדם - "שן, נח, חולם. הרצח ומה שבא בעקבותיו הופך את קין יותר ויותר לאנושי, יותר לחי, כשבתיאור שלפני הרצח הוא היה דומם. על קין עובר תהליך בעקבות הרצח.

ג. "הבל נשאר בשדה. קין נשאר קין". הבל נשאר בשדה, הוא נשאר במקום שהוא לא המקום בו היה קודם, בשדה. אמנם זהו המקום בו השאירו קין, ולא אותו בחר הוא, אך לעומתו קין נשאר קין. קין נשאר בתוך עצמו. הניגוד מבליט את העונש של קין הצריך לנדוד מנותק מכל כשהוא קשור רק לעצמו.

בנוסף לכך קיים עוד ניגוד בשורה זו: הבל נשאר בשדה. זהו הזיכרון מהבל - השדה. הבל נשאר במקום מסוים בזיכרון - המקום שבו מת. לעומתו קין חייב לנוע ולנדוד. אם הוא היה הבל, הכול היה מסתדר, אך מכיוון שהוא קין, הוא לא עושה את הדברים בצורתם הנכונה, הוא מפספס את ההבנה שאותה הבל לא היה צריך להבין בכלל. קין נע ונד בשקידה כדי לקיים את העונש, או אולי כדי לברוח. הבל היה נע ונד בפשטות, ללא סיבוכים. אופיו הישר של קין אינו מניח לו לעשות את הדברים

בצורתם השלמה, כי הוא ישר, והדברים בעולם לא ישרים. לכן, הוא תמיד מפריד את הדברים, הוא נע ונד מפני שנגזר עליו, בשקידה. דווקא השקידה היא זו שמונעת את קיום העונש האמור להיות משהו לא קבוע, מתנוודד, ומכיוון שכך הוא עושה, האדמה משטה בו ומשאירה אותו כבול וקבוע לאותו מקום של סוליות נעליו. הניגוד מדגיש את הניגוד הקיים בבית הראשון בין הבל המורכב לבין קין הישר. קין, הלא מורכב, מתקשה להיכנס למצבים שאינו רוצה בהם.

### תחושותיו של קין בשיר:

מכיוון שפגיס מתמקד בקין, תחושותיו של קין משמעותיות להבנת השיר. א. תחושתו של קין לאחר הרצח - "קין תמה". ניתן להבין במשמעותה הפשוטה של התמיהה - קין אינו יודע מהו רצח, ולכן הוא תמה. אולם ברצוני להבין בכיוון אחר. קין תמה משום שהוא אינו מבין מה יצר השוני בינו לבין הבל, אין הוא קולט את השתלשלות העניינים. איך קרה הרצח. ידו מגששת. ייתכן אמנם שהוא מחפש ניצוץ חיים שעוד נשאר בגופתו של הבל, כלומר מתחרט על הרצח ומחפש את החיים בגופו של הבל, אך יתכן שהוא מחפש אפשרות לדו שיח בינו לבין הבל, שיח שיסביר את מה שקרה, שיבאר לו את המציאות שלו ושל אחיו, את השונה ואת הדומה, שיח כלשהו.

ב. אושר - בבית הרביעי מגיע החלק בו קין מוצא מנוחה. קין מצליח לרגע לצאת המעגל שאליו נקלע, המעגל שבו אין לו מקום לנוח, שבו הוא צריך לחיות את חייו של הבל כעונש. עם זאת קין לא מצליח להגיע לקלילות שבה הבל חי את חייו. לכן כשקין נח, הוא חולם מאושר שהוא הבל. בהבנה פשוטה ניתן להבין שהכוונה היא שקין מייחל להיות מחוץ לעולם, רוצה להגיע למקום הפשוט שבו הבל נמצא - מקומו של הקורבן שלא עשה דבר. אך לפי הניתוח שלעיל נראה שמדובר על שאיפה למציאות חייו של הבל, שידע איך לזרום עם הדברים. קין, בישרותו, בחזותו, אינו מסוגל להיכנס למקומו של הבל שנכפה עליו על ידי האל, לכן הוא מאושר רק כשהוא חולם שהוא הבל.

ג. פגיס מתמקד בתהליך שעובר על קין. בתחילה קין תמה על משהו אחר, בבית השלישי נדמה שהוא מבין, נדמה שהוא רואה את המעשה ואת העונש, והוא מבצע את עונשו בשקידה: הוא נע ונד, הוא הולך. אולם, מהצורה שבה האדמה משטה בו ניכר שאינו מבין. הוא מנסה בשקידה לנוע ולנוד, ואילו עונשו היה דווקא אי ההבנה - עונשו היה שהוא יכנס למצב שאינו ברור לו, מצב שבו הוא אינו קשור לאדמה הקבועה והידועה. ולכן, האדמה משטה בו - כי הוא הופך את המצב הזה לברור, הוא נע ונד בשקידה. שקידתו לקיים את העונש גורמת לאדמה לשטות בו, האדמה הופכת את מצבו למצב לא ידוע, המצב שאליו היה העונש צריך להכניס אותו, מצב בו הוא אינו שולט על המציאות שלו.

### זמני השיר:

השיר עובר בין הזמנים. הבית הראשון הוא בעברי, הבית השני בהווה, הבית השלישי בעברי, הבית הרביעי בהווה, והבית החמישי בתחילתו הוא מעין ציווי - בעתיד ואחר כך עובר להווה. קין - נושא השיר - נע בין העבר להווה. העתיד אינו חלק משמעותי של חייו בשבילו. הוא נע בין העברי, שבו קרה הרצח, לבין ההווה, שבו הוא מנסה לתקן, ומכיוון שכך העתיד אינו חלק מחייו. העתיד היחיד שמופיע בשיר הוא המשפט

(הבא מגבוה) - אל תירא, וגם המשפט הזה הוא ציווי ולא תיאור מצב.

### הקשר לאדמה:

פגיס נוגע בשיר זה בנקודת הקשר של קין לאדמה והניתוק ממנה. כשקין נע ונד הוא מחליף בכל בקר אופק באופק. לעומת זאת יום אחד הוא מגלה - ואדמו שיטתה בו. קין צריך להתנתק מהאדמה, עונשו הוא לנדוד, ולכן הוא מחליף בכל בקר אופק באופק. אך דווקא האדמה משטה בו. האדמה, שממנה צריך קין להתנתק - היא זו שמשטה בו כשהוא לא מצליח לקיים את עונשו כמו שנגזר עליו. קין משתדל להתנתק מן האדמה כמו שנגזר עליו - הוא מחליף אופק באופק - אך אינו מצליח ולכן האדמה היא זו המשטה בו.

### סיכום דמותם של קין והבל בשיר "אחים":

הבל מתואר כדמות רכה וצמרית, כאדם תמים ועניו שאינו יכול לפגוע בזבוב. קין מתואר בשיר כישר. ישר כסכין. קין הוא דמות "ישרה", דמות שאינה מסתדרת עם המציאות הלא ישרה כפי שהבל העגול (ומתלתל) מסתדר, אלא מיישרת את המציאות לכיוון שהיא רוצה, ולכן הכול מתקלקל. זה מה שגורם שהעונש שאותו הוא מקבל מאלוקים יתנגש גם הוא עם ישרותו. נקודה נוספת שניתן לראות בשיר היא האירוניה הקיימת בשיר, בעיקר בבית האחרון. בבית השלישי מתואר מצבו האירוני של קין כשהאדמה משטה בו ומשאירה אותו באותו מקום בו היה תמיד. בבית האחרון נאמר לקין, וניתן להבין זאת כאירוניה, "הבל אחיך שומר אותך מכל רע". מה ששומר על קין מכל רע הוא האות אותו שם לו ה' בעקבות הרצח. מה ששומר עליו הוא הבל אחיו. כלומר מה ששומר על קין הוא המעשה אותו עשה - הרצח.

### ד. ראובן קסל:

לראובן קסל יש שיר אחד על קין. השיר אינו נמצא בתוך מחזור שירים מובנה אלא הוא שיר בפני עצמו.

### השיר "קין"

קין.

נע ונד בעולם

טמא.

ערפלי ההרים הקשים

מזכירים לו בנגינות עוגב

את געגועי האדמה לבוראה הרחוק,

אך הוא מסב מבטו

שב ונוגח בעצמו

ורץ בזעקת כאב פעור

אל ערבות הבצות השוממות

אל בנין גזעי 'צנים שחורים עקרים

רץ סביב האדמה שבוי במעגלה

לשוב אל נקודת האש הצועקת

שבה שוכב אחיו

שבה נטל אותו האל הסתום

לעבדו

שבה נטל אותו האל המחיד

### אליו.

השיר מתאר את מצבו של קין לאחר הרצח, בזמן שהוא מבצע את העונש הניתן לו על ידי יהוה.

### השלמות מקראיות:

א. "נע ונד בעולם" - השיר כולו סובב סביב נדידתו של קין, כשבמקרא כתוב "ויצא קין מלפני ידיו וישיב בארץ נוד קדמת עדן". לעומת המקרא שבו מתיישב קין בארץ נוד, בשיר נודד קין. ניתן להגיד שההשלמה המקראית הזו היא ההשלמה החשובה ביותר בשיר. שכן עובדת היות קין נע ונד מתמצתת את מצבו הנפשי של קין שאותו מתאר קסל. קין נמצא במצב של נדידה, מצב אותו מפתח ראובן קסל בהמשך השיר ביתר פירוט. ייתכן אף שתיאור זה הוא פירוש לפסוק "וישב קין בארץ נוד".

ב. "שבה נטל אותו האל הסתום \ לעבדו \ שיבנה נטל אותו האל המחידך \ אליו" - בשורות אלו בשיר מצוינים בפירוט היחסים בין אלוקים לקין. בתנ"ך מצוין רק הדיאלוג המילולי ביניהם ולא הדיאלוג הפנימי. קסל מראה את היחסים שבין קין לה', ובכך הוא מעביר את כל הקורה לקין לסוג אחר לגמרי של מציאות. חטאו של קין לא גרם רק לחרטה וכאב, אלא גם למערכת יחסים חדשה בין קין לאלוקים. בנקודת האש שבה קרה החטא לקח אלוקים את קין לעבדו בהזכרת הדיאלוג בין קין לאלוקים גורם קסל למהלך העניינים הנמשך מהחטא והלאה להיות משמעותי.

שורותיו האחרונות של השיר משנות את היחס לנקודת החטא למשהו אחר לגמרי ממה שדובר עד עכשיו. עד עכשיו סופר מה קורה לקין בנדודיו, להיכן הוא לוקח את עצמו, ולאט לאט השיר מתקרב לנקודת האש הצועקת, ואז אנו מגלים מימד חדש פתאום בנקודת החטא. נקודה זו היא מפנה ביחסיו של קין עם האל. האל הסתום לקח אותו דווקא אז, בנקודת החטא שלו - לעבוד אותו. האל מבין הכול, ולכן הוא יכול גם לחיידך, רק מי שהוא סתום כל כך, שיכול להכיל את החוטא בחטאו ולא דווקא ברגעי השיא שלו, יכול להבין כל כך ללבו עד שהוא מחיידך, עד שכשהוא לוקח את קין אליו הוא "האל המחיידך".

ישנה אפשרות נוספת להבין את שורות הסיום של השיר. ניתן להגיד, ששורות אלו הן האשמה כלפי האל. האל הסתום והמחידך שגרם לכל הקורה לקין. בהבנה זו, הביטויים "סתום" ו-"מחידך" הופכים לביטויים קשים ומאשימים, ולא ביטויים המראים את גדולתו של האל. בנדודיו, קין מאשים את האל בכל מה שקרה. לפי הבנה זו קסל אינו מסביר את טיב ההאשמה, אלא מתאר אותה מצידו של קין.

### רמיזות מקראיות:

א. "נקודת האש הצועקת" - יש פה רמיזה לפסוק "קול דמי אחידך זועקים אלי מן האדמה". קין נשאר שבוי בצעקת האדמה בצורה כל כך חזקה עד שהוא נכנס למעגל של נגיחה עצמית. הנקודה שבה התרחש הרצח הפכה לנקודת אש. נקודה של משהו בוער. ובנקודה זו, שבה הכול בוער, שוכב אחיו. זה מעצים את הדימוי, שכן זה שאחיו שוכב שם, זה מה שהופך את הנקודה הזו לצועקת, לבוערת, זה מה שגורם לכל הכאב המתואר בשיר.

**מוֹטִיבִים בְּשִׁיר:**

**א. תיאורי נוף וטבע:**

"ערפלי ההרים הקשים מזכירים לו בנגינות עוגב", "את געגועי האדמה", "אל ערבות הבצות השוממות", "אל בין גזעי עצים שחורים עקרים", "לשוב אל נקילת ואש וציעקת". כל תיאורי הנוף והטבע קשורים ברגשות או במילים של צער או חוסר. ההרים קשים, האדמה מתגעגעת, הבצות שוממות, העצים עקרים ושחורים, נקודת האש צועקת. התיאורים הללו מבטאים את הקורה בלבו של קין. קין טמא. קין אינו מצליח להשתחרר מחטאו והוא נע ונד בתוך הטבע הסובב כך שכל חלק מהנוף החולף וכל רכיב במציאות שמסביב מזכירים לו את החטא ואת התהומות האפלים שבהם הוא נמצא. הדבר מבטא גם את הקשר של קין עם האדמה. הקשר של קין עם האדמה כל כך חזק, עד שגם כשהוא נע ונד רגשותיו וכאבו מתבטאים בנוף הסובב אותו. ואף יותר מכך - הקשר שנותר לקין עם האדמה הוא הקשר של הצער והכאב.

**ב. שיבה וסיבוב בשיר:**

"אד הוא מסב מבטו", "שב ונוגה בעצמו", "ריץ סביב האדמה", "לשוב אל נקודת האש הצועקת". הסיבוב והשיבה מבטאים את מצבו של קין, החוזר אל חטאו, חוזר אל הדברים הכואבים שבנפשו. כל נדידתו של קין סובבת סביב נקודת חטאו שאליה מגיעים לקראת סוף השיר. גם נדידה היא סיבוב, אך ביטויי הסיבוב והשיבה מדגישים את הנקודה הזו יותר.

בסוף השיר מתגלה מהו מרכז המעגל שבו סובב קין. קין אינו שבו במעגלו שלו, אלא במעגלה של האדמה, אולם המוקד הוא חטאו, נקודת האש הצועקת. מרכז המעגל הוא אחיו השוכב מת.

**ניגודים בשיר:**

א. קין - " ורץ בזעקת." " " ריץ סביב... " " לעומת הבל - "שבה שוכב". " לעומת קין הרץ, הבל שוכב. קין רץ מכיוון שהוא שרוי בייאוש, מכיוון שהוא עדיין שרוי בכאבו, ולכן אין לו מנוחה בשום מקום. לעומתו הבל נרצח, הבל הוא הקרבן, ולכן הוא נח מנוחת עולמים. ישנו רובד נוסף בריצתו של קין: קין רץ כל הזמן משום שלמרות האזכור ששולחים לו ערפילי ההרים הוא אינו מרשה לעצמו לשים לב למה שקורה באדמה, הוא עדיין שקוע בחטאו הוא. הוא עדיין מנגח את עצמו, גורם לעצמו לזעוק בכאב פעור, הפצע עוד לא נסגר, החטא עוד לא תוקן.

**אמצעים ספרותיים נוספים בשיר:**

א. אוקסימורון: "ערפלי ההרים הקשים". הביטוי מכיל שני ניגודים - מצד אחד ערפילים שהם דבר רך ולא ממשי, ומצד שני הם קשים. הערפילים הללו מזכירים לקין את געגועי האדמה לבוראה הרחוק, געגועים שהיה שותף להם עד שהרחיק אותו ה' מן האדמה. האוקסימורון מדגיש את געגועי האדמה לבוראה. האדמה, שהיא הדבר הארצי ביותר, מתגעגעת לאלוקים שהוא הדבר הכי פחות ארצי. האוקסימורון מדגיש את הנקודה - ערפילי ההרים שהם דבר לא ממשי - דווקא הם קשים.

**הזמן עליו מדובר בשיר:**

השיר מתרחש בהווה, ורק בשורתו האחרונות הוא חוזר לעבר ("שבה נטל"). מתוך מציאות ההווה, המציאות שבה קין נע ונד, חוזר קסל לנקודת החטא, הנקודה שהניעה את כל הקורה עכשיו. המעבר בסוף השיר לעברו של קין חושף בפנינו את המניע, את הגורם לכל אותה נגיחה עצמית המתוארת בשיר.

### סיכום דמותו של קין בשיר "קין":

בתחילת השיר כתוב "נע ונד בעולם \ טמא". זהו משפט המתמצת את מצבו של קין, המתפרט אחר כך בשיר. הנקודה המרכזית בשיר היא טומאתו של קין, נדידתו, כלומר הציר שעליו סובב שיר זה הוא רגשות האשמה והחטא של קין שבהם הוא נשאר כשאלוקים שולח אותו לנדוד. קין מוצג בשיר כחוטא שאינו מסוגל להשתחרר מחטאו.

### ג - דיון בשירים ועריכת השוואה ביניהם:

בחלק זה של המחקר אערוך דיון והשוואה בעזרת השירים שהבאתי בין גישותיהם השונות של המשוררים לדמויותיהם של קין והבל. אנסה להצביע על הדומה והשונה ביניהם ולהגיע להבנה של דמותם של קין והבל בעיני כל משורר. מכיוון שהמשוררים השונים לא כתבו את שיריהם כתגובה אחד לשני, אלא כל אחד כתב מתוך עצמו וביחס לעצמו, קשה להשוות בין המשוררים. כדי להתגבר על קושי זה, אנסה להשוות את גישותיהם של המשוררים על ציר מסוים ודרך אותה השוואה להגיע להבדלים ביניהם.

#### 1. ציר הזדהות אישית:

הציר הראשון שעליו רוצה לבחון את גישותיהם של המשוררים הוא ציר ההזדהות עם דמויות הסיפור של קין והבל. מניתוח השירים שנעשה לעיל, ניתן להסיק מסקנות לגבי יחס ההזדהות של המשוררים עם נשואי הכתיבה שלהם. הדבר ייעשה אצל כל משורר דרך הפרטים בשיריו מהם ניתן ללמוד על כך.

#### א. אברהם שלונסקי :

לא קל להבין עם מי מזדהה שלונסקי. כתיבתו של שלונסקי היא סימבוליסטית וכוללת, לכן קשה לראות את אמירותיו האישיות בתוך השירים. ברם, דומני שאף על פי כן ניתן ללמוד משירים אלו מספר דברים. שלונסקי מתמקד בקין. הוא אינו מתמקד בקין כרוצח או בהבל כקרובן, ואף אינו מדבר על עונשו של קין (אמנם בעקיפין - מעט). שלונסקי מתמקד ברגעיו הקשים של קין - מצידו של קין עצמו. לא ברגעים בהם נפל וחטא, אלא ברגעים בהם הוא נמצא במצוקה, או אותם רגעים שבהם העולם קורא לו ומצפה לו והוא אינו בא, או אינו יכול לבוא. את הבל מצויר שלונסקי במיטבו, תמים ואידילי. סבורני שניתן ללמוד מדבר זה עצמו - הרגעים בחייהם של הדמויות בהם התמקד שלונסקי - כי הוא מזדהה עם קין. שלונסקי מנסה להבין את מצוקותיו וכאבו של קין, את המניעים למעשהו. המעשה עצמו אינו מעניין אותו, או לפחות לא נמצא בשירים אלו.

#### ב. נתן אלתרמן:

אלתרמן בשירו "אגרת" כותב מעין וידוי של קין. הוא מתאר את רגשותיו כלפי אחיו כלפי האל וכלפי המעשה, ואת מאמציו של האח הרוצח לשוב בתשובה. אלתרמן כותב את השיר בגוף ראשון. אמנם אין הכרח שבכל שיר ילמד הדבר על הזדהותו של המשורר עם נשוא השיר, אולם אני חושב כי במקרה זה הדבר מבטא את הזדהותו של אלתרמן עם קין. אלתרמן מתרכז בכאבו וריחוקו של קין מאלוקים. הוא אינו מתאר אותו בצורה חיצונית, כפי ששלונסקי עושה, אלא מתאר את המאבק השורר בין קין לבין אחיו, או אפילו את המאבק בתוך האיש אשר נשאר רק קין לבסוף ("כי נמת בי יחידך"). תיאור זה של קין, או התמקדות זו בכאבו וברצונו

לשוב, מבטאת את הזדהותו של אלטרמן עם קין. דבר נוסף המבטא את הזדהותו של אלטרמן עם קין הוא המעבר שהוא עושה בשני הבתים האחרונים, שבו המונולוג הנכתב על ידי קין פונה לזווית רחבה יותר ומדבר על כתיבת השירים. שני הבתים האחרונים בשיר הם השוואה של השירה למסע. דבר זה מבליט את העניין שהשיר אגרת הוא גם מאבק המתרחש בנפשו של אלטרמן.<sup>45</sup> דמות קין בשיר אגרת מעלה את הדילמה בין חיים קבועים ומסודרים לבין חיי חופש ונדודים. בשיר מנצה איש הנדודים את איש השדה התמים. יש לשים לב שבשיר יש היפוך של הסיפור המקראי - בשיר נרצה דווקא איש האדמה, ויצר הנדודים הוא זה שמנצה. אלטרמן מגלה פה (לא בגלוי) את הדילמה ששררה או שוררת בנפשו הוא. הדילמה מקבילה אפילו בצורה הלא מופשטת - אלטרמן למד אגרונומיה בצרפת (איש האדמה) כשלעומת זאת נמצא בו יצר ההפקרות והנדודים. בשיר נאמר בסמוי כי אצל אלטרמן ניצח יצר הנדודים את המציאות הקבועה ואת רגש האחריות.

### ג. דן פגיס:

דן פגיס כותב על קין והבל משתי זוויות. הזווית האחת נמצאת בשיר "אחים", שבו הוא מתאר את הקורה לקין בנדודיו, והזווית השנייה נמצאת בשיר "אוטוביוגרפיה", שבו פגיס מתאר - מעיניו של הבל - את המאבק בינו לבין קין. מאבק שהתחיל ברגע הרצח. ממבט ראשון נדמה שפגיס מזדהה עם קין. שירו על קין מתמקד במצוקתו של קין שאינו מצליח לרצות את עונשו ונכנס למעגל ללא פתח יציאה. קין בשיר "אחים" מוצג כדמות תמימה ואפילו ילדותית, דמות שלא לגמרי מבינה את המציאות שסביבה. אולם, אם מתבוננים היטב, ניתן לראות כי הסתכלותו של פגיס על קין היא מרחמת-פטרונית ואף אירונית. פגיס אמנם מתאר את מצוקתו של קין, אולם הדבר נעשה לא מתוך הזדהות, אלא מנקודת מבט שונה. הבית האחרון בשיר ממחיש זאת היטב. הפנייה אל קין בבית האחרון היא אירונית וגורמת לקורא להסתכל על כל ההתרחשות הקודמת לה באור שונה. עד לפנייה זו תואר קין כמושא לרחמים או להשתתפות בכאב. בבית האחרון חוזר הקורא ונזכר כי קין אשם במצבו, כי הוא האיש אשר רצה את הבל, דבר שהצורה שבה הוזכר בבית השני גרמה גם להזדהות עם הבל התמה.

### ד. ראובן קסל:

קסל מזדהה עם קין. הדבר ניכר בתיאור הרחב של רגשותיו הקשים של קין (המומחשים על ידי תיאורי הנוף והטבע). קסל אפילו אינו מזכיר את שמו של הבל. הבל הוא הנקודה הכואבת בסיפור. הוא נקודת האש הצועקת אצל קין. מבין ארבעת המשוררים ניכרת פה ההזדהות העמוקה ביותר.

### 2. ציר הזיקה התוכנית (למקור):

הציר השני שעליו ברצוני לבחון את ההבדלים בין המשוררים הוא היצמדותם לסיפור המקראי. ניתן לכתוב על קין והבל מנקודות מבט שונות. ניתן לכתוב עליהם מנקודת מבטו של התנ"ך, וניתן לעשות ההיפך. משוררים רבים אף מתעלמים מהסיפור הכתוב בתנ"ך וכותבים דברים שונים. על ציר זה ברצוני להשוות את המשוררים שהובאו לעיל כדי לברר את ההבדלים ביניהם. להשוואה זו שני צדדים: הראשון - הנקודות בסיפור שבוחר המשורר להדגיש, והשני - המשלים את הצד הראשון -מידת הפרשנות היוצרת של המשורר ביחס לסיפור המקראי.<sup>46</sup>



### א. אברהם שלונסקי:

שלונסקי בשירי "בראשית אחרת" מגיב לסיפורי בראשית שבמקרא. הוא מציג בראשית משלו, בראשית אחרת.<sup>47</sup> שלונסקי מתמקד בהבדלים בין קין להבל. הוא בוחר להדגיש את תחילתה של הפרשייה, שבה מתעמתים קין והבל, ואת סופה, שבה הוא מתאר את הקורה לאדמה ולעולם לאחר הרצח (אין הוא מדבר על נדודיו של קין, אלא על העדרו, אולם בכל זאת הוא מדבר על המשך החיים לאחר הרצח). על מעשה הרצח אין הוא כותב. שלונסקי מתמקד בשתי נקודות: העימות בין קין להבל לפני הרצח, והמציאות שלאחריו. זיקתו של שלונסקי למקרא גדולה, אולם אין היא מוחלטת. אמנם הוא מזדהה עם קין, כפי שעושה הסיפור במקרא, אולם הזדהותו שונה. גם במקרא וגם אצל שלונסקי אין התייחסות להבל אלא בתור דמות קלילה ולא מורגשת במקצת, אולם שלונסקי, שלא כמו במקרא, אינו כותב על מעשה הרצח. זהו הבדל משמעותי, כיוון שהתמקדותו של המקרא ברצח גורמת להבנה של התמקדותו בקין. המקרא אינו רוצה לכתוב על הקורבן התמים והמושלם שנרצח, אלא על החוטא ועונשו. במקרא נכתב הסיפור כך שניתן ללמוד ממנו לקחים ולהגיע להבנות (לגבי התנועות בנפשו של קין שהם תנועות הנמצאות בנפשם של בני אדם רבים, כמו גם לגבי עונשו של הנכנע להם בצורתם המוקצנת). לעומת זאת אצל שלונסקי, מוארים אמנם חלקיו החצויים והבעייתיים של קין (שהם הם גם צדדיו היפים) אולם אין אזכור מפורש של הרצח. אין התמודדות ישירה עם העובדה שכבן אדם לא מושלם - שהוא הסוג השכיח יותר בעולם - מגיע קין למעשה כגון רצח הבדל זה בין שיריו של שלונסקי למסופר בתנ"ך אינו גורע מיפי התיאורים שבהם מסביר שלונסקי את דמויותיהם של קין והבל, ואף לא ממשמעותו של חיבורו העמוק של קין לאדמה, המוצג בשיר "קין איכה!".

### ב. נתן אלתרמן:

אלתרמן - בניגוד לשלונסקי - מתמקד במעשה הרצח עצמו. בתוך וידויו של קין הוא מכניס גם את התחלתו של הסיפור ("נולדתי לפניך תאומים") וגם את סופו, הנדודים שלאחר הרצח. אלתרמן מתמקד בנפשו של קין, או בתהליך העובר עליו. נקודת מבטו של אלתרמן על קין דומה לנקודת מבטו של המקרא. ברם, השלמתו המרכזית של אלתרמן לסיפור היא משמעותית (ואינה מופיעה במקרא). אלתרמן מתאר את קין כרוצה לשוב בתשובה, דבר המהווה השלמה משמעותית לדמותו של קין הנמצאת בתנ"ך. בסיפור המקורי, רק אחרי אילוצו על ידי האל עומד קין מול חטאו, וגם זאת תוך זריקת האחריות מעליו ("גדול עוונתי מנשוא"). לעומת זאת בשירו של אלתרמן, מוצגת חתירתו הנואשת של קין לחזור אל אלוקיו. דבר זה נובע מהזדהותו של אלתרמן עם קין, ומבליט את יופיו של השיר אגרת. אלתרמן, בניגוד לשלונסקי, עומד בעיניים פקוחות אל מול חטאו של קין המוצג במקרא, אל מול חטאו של קין הקיים בתוכו של כל אדם, ומראה את רצונו לשוב, את רצונו להתגבר על פגמיו ונפילותיו.

אמנם סופו של השיר אגרת מראה על דבר נוסף. איש הנדודים, שרצח את איש האדמה, רוצה לכתוב אגרת לאלוקיו שאליו הוא מנסה לשוב, אך אינו מצליח - "אל לב הזמר נשברה העט". במאמרה כותבת שמיר כי דבר זה מבטא את המום הנמצא בנפשו החיגרת של הכותב, כך שאפילו במילות השיר פוגם אלתרמן ונוקט שימוש

לקוי וילדותי. סבורני שבבתים אלו ישנו רובד נוסף. אלתרמן מתאר את איש הנדודים לאחר שהוא כבר "חיגר", לאחר שרצח את אחיו. במצב זה, קשה לנווד ליצור. הוא חסר את צידו האחר ולכן אינו מסוגל לכתוב. סבורני שגם במקרא נמצא קושי זה, אמנם בצורה אחרת. האל אינו מניח לקין ליצור יותר, אינו מניח לו להמשיך לעבוד את האדמה. קין מוכרח - בגזירתו של האל - לקחת את מקל הנדודים בידו. איש כזה - שאינו נותן מקום בעולם לצדדים שהם אחרים ממנו - אינו יכול, או אינו מורשה ליצור. לסיכום: זיקתו של אלתרמן למקרא ניכרת, והיא גורמת להבנה של נפשו של קין ונפשו של האדם ככלל.

### ג. זן פגיס:

פגיס כותב כמעט על כל חלקי הסיפור המקראי. הוא כותב על הרצח, על נדודיו של קין, על הניגוד בין קין להבל לפני הרצח. בנוסף הוא מדבר על אופיים של קין והבל ועל רגשותיהם או מעשיהם של בני המשפחה לאחר הרצח - דברים אשר אינם כתובים בתנ"ך. אני חושב אמנם שפגיס מזדהה עם הבל, אך בנוסף יש בשיריו הבנה מסוימת של קין. ניתן לראות הזדהות זו של פגיס (בעיקר עם הבל וגם קצת עם קין) כמגיבה לתנ"ך. בכך שפגיס מתמקד לא רק בתהליך שאותו עובר קין אלא גם בקורה להבל (מרגע הרצח ואילך), בכך שהוא מדגיש את צידו של הנרצח, פגיס מגיב לסיפור המקראי. פגיס מעלה שאלות. שאלות לגבי קיומו של הרוצח על פני האדמה, שאלות לגבי תביעת עלבוננו של הנרצח, שאלות לגבי ההתייחסות המקלה לחטאו של קין (בעוד במקרא אין כל התייחסות לכך שזהו הרצח הראשון, פגיס מראה את העובדה שזוהי "המצאתו" של קין, ומראה את ההשלכות של עובדה זו). שאלות אלו הן שאלות שכמעט ואינן עולות בקריאתנו, לפחות השטחית, את הסיפור המקראי.

### ד. ראובן קסל:

זיקתו של קסל לסיפור המקראי דומה לזיקתו של אלתרמן אך שונה ממנה במקצת. בעוד אלתרמן מדגיש את רצונו של הבן החוטא לשוב בתשובה, מדגיש קסל צדדים אחרים שלו. הזווית בה מוצג קין בשיר "קין" היא הזווית שאליה מכניסים אותו רגשותיו לאחר מעשה הרצח. בניגוד למקרא, שבו אין קין מתחרט על חטאו, אלא להיפך - מתמרמר על העונש הקשה שגוזר עליו ה', מתמקד קסל ברגשותיו הקשים של קין עצמו, רגשות שאינם מניחים לו לצאת מהמעשה שעשה ולהמשיך בחייו הרגילים. קסל אינו כותב על הנדודים כגזירה אותה גזר אלוקים על קין, אלא מראה את מצב הנדודים בו נמצא קין עצמו, מצב בו הוא חוזר שוב ושוב לאותם מקומות אפלים שבהם התרחש חטאו, מצב בו הוא נודד, והנוף שמסביב מזכיר לו את מעשהו. קסל משנה את הסיפור בצורה משמעותית, כיוון שהוא מוביל את הסיפור למקום שונה לחלוטין מהמקום בו נגמר הסיפור המקראי. בסיפור המקראי קין מקבל בעל כורחו את גזירת הנדודים, ואף מתיישב לאחר מכן בארץ נוד. לעומת זאת אצל קסל אין זכר להתנגדותו של קין לעונש, להיפך, הוא נמצא במצב של הענשה עצמית שבו הוא "נודד" שוב ושוב אל מעשה הרצח, שבו הוא חוזר ונזכר באותה "נקודת אש" המכילה את רגשות האשם והייסורים שלו.

### סיכום

במהלך המחקר רציתי לבחון מספר התבוננויות בדמותם של קין והבל בשירה העברית המודרנית. כמבוא לנושא פתחתי את המחקר בניתוח של הסיפור המקראי, אף הוא בכלים ספרותיים, כדי לנסות לחדד את הזיקה בינו לבין המשוררים

ושיריהם. אחר ניתחתי את השירים עצמם, עם דגש לזיקתם לסיפור המקראי. חלקו האחרון של המחקר הוא הדיון וההשוואה בין גישותיהם של המשוררים שהובאו במחקר, וראיית הזיקה ביניהם לבין התנ"ך. משמעותו של המחקר היא בחידוד המודעות לזיקה הכפולה תנ"ך-שירה. מבחינת השירה, נפתח במחקר הפתח לבחינת זיקת המשוררים לתנ"ך. דרך השוואת המשוררים למקור התנכ"י ודרך ההשוואה ביניהם, ניתן לראות כיצד יוצרים, כיצד הם מתבוננים על התנ"ך ומזדהים עם סיפוריו בצורה אישית. מגלה המחקר את השפעתו העמוקה של התנ"ך על משוררים אלו. ניתוח הדיאלוג בין התנ"ך לשירה חשף כיצד מגיבים הם זה לזה, וכיצד מקבלים הם משמעות מחודשת אחד מהשני.

### Abstract

#### Photos of Cain and Abel in Modern Hebrew poetry

By Shimaa fadal

We will discuss in this research the image of Cain and Abel in Modern Hebrew poetry. We have chosen to look at the story of Cain and Abel for several reasons including: this story refers to the first crime of its kind in human history after the expulsion of Adam and Eve from paradise. From this point anybody can not comment on the issue of murder, anyone doesn't realize what happened specifically. As the effects of our attention to the interrelationships which found in the story such as the relationship between God and Cain, the relation within the family represented in the relationship between Cain and his brother Abel.

Hebrew literature has touched the stories contained in the old testament in several areas, and the poetry is considered one of the best that addresses these stories because it improves the expression of feelings and thoughts concentrate and direct.

And the poetry doesn't need naturally to the full story to express the messages and implications which wants to express them, discourse organize in a few lines of poetry, the reader can be absorbed.

In as much, because the poetry mostly regulates briefly in a few lines, so we find the poetry has over one tributary and more than one interpretation who increases the depth and the beauty of the poem.

#### ביבלוגרפיה (قائمة الهوامش)

- 1- ר' משה חיים לוצאטו - משורר ומקובל יהודי; נולד בפאדובה בשנת 1707, ומת בעכו (1747). בגלל עיסוקו בקבלה החרימוהו רבני גרמניה עד כי הוכרח לעזוב את ארץ מולדתו והלך לאמשטרדם. עשר שנים התגורר לוצאטו בבירת הולנד, עד אשר תקפתהו תשוקתו ללכת לארץ ישראל. בשנת 1743 עלה לוצאטו לארץ. אחרי שלוש שנים של שלוה מתו אשתו ובנו במגפה, ולאחר מכן הוא מת בעכו, והובא לקבורה בטבריה.
- 2- אבאיהם שלונסקי (1900 - 1973): נולד בקריקוב (אוקראינה) למשפחת חסידי חב"ד. קיבל חינוך עברי וכללי ב"חדר מתוקן" ובישיבה מודרנית. ב-1913 למד שנה בגימנסיה "הרצליה" בארץ, ואחר כך חזר לאירופה. את שירו הראשון "בדמי ייאוש" פרסם ב-1919 ב"השלוה". ב-1921 עלה לארץ, ועבד בגדוד העבודה. פרסם שירים בשבועונים ועלונים שונים. ספרו הראשון "דוו"י" פרסם ב-1924. ב-1925 למד בפריס מדעי הרוח וספג גם מהשפעתם של מבשרי המודרניזם בשירה. השתתף בעריכתם של ירחונים ועיתונים שונים.
- 3- נתן אלתרמן (1910 - 1970): נולד בוורשה. אביו היה מורה. למד בתיכון בקיישינוב. ב-

- 1925 עלה לארץ והמשיך את לימודיו בגימנסיה "הרצליה". בגמר לימודיו נסע לצרפת ולמד אגרונומיה. שירו הראשון נדפס ב- 1931 בשבועון "כתובים". מ-1934 עד 1943 השתתף בעיתון הארץ, בטורו "אגב". לאחר שעזב את "הארץ" השתתף בקביעות ב"דבר", כבעל "הטור השביעי".
- 4- דן פגיס (1930 - 1986):** נולד בראדאץ, בוקובינה. בתקופת השואה נדד בטראנסדניסטרה. עלה לארץ ב-1946. משורר, חוקר ופרופסור לספרות העברית של ימי הביניים באוניברסיטה העברית.
- 5- ראובן קסל:** יוצר דתי. נולד בשנות החמישים. כנר, מתגורר בירושלים.
- 6- בראשית פרק ד.**
- 7- קונקורדנציה, ערך "קנה".**
- 8- עיין קאסוטו מ' ד', פירוש על ספר בראשית, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, ירושלים, 1986.**
- 9- מילון אבן שושן, ערך "קנה".**
- 10- ניתן לפרש אחרת - ראה לדוגמה כהן א' ואריאלי א' וציון נ', "סיפור קין והבל והשתקפותו בספרות ובאמנות - יחידה בינתחומית" בתוך: עלון למורה לספרות (בעריכת קרש ש'), משרד החינוך, ירושלים, 1999.**
- 11- קונקורדנציה ערך "שעה".**
- 12- ישעיהו ל"א, א.**
- 13- תהילים קי"ט, קי"ז.**
- 14- מילון אבן שושן, ערך "שעה".**
- 15- ירמיהו י"ז, כ"ז.**
- 16- בראשית, מ"ד, א.**
- 17- עיין קאסוטו מ' ד', פירוש על ספר בראשית, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, ירושלים, 1986. שם.**
- 18- עיין הערה הקודמת. ועיין רוזנסון י', "לפתח חטאת רובץ", בתוך: מגדים ג - ביטאון לענייני מקרא, הוצאת תבונות, אלון שבות, 1977. ועיין כהן א' ואריאלי א' וציון נ', "סיפור קין והבל והשתקפותו בספרות ובאמנות - יחידה בינתחומית" בתוך: עלון למורה לספרות (בעריכת קרש ש'), משרד החינוך, ירושלים, 1999.**
- 19- חלקן של ההופעות הן ברקע של הסיפור ולא בסיפור עצמו. ייתכן כי הדבר מצביע על משמעות רחבה יותר, אך בהינתן אינה בתחומי מחקר.**
- 20- בראשית ד, כ"ה.**
- 21- עיין צייטלין ה', ספרן של יחידים, מוסד הרב קוק, ירושלים, תש"מ, עמ' . ועיין רוזנסון ל', "לפתח חטאת רובץ", בתוך: מגדים ג - ביטאון לענייני מקרא, הוצאת תבונות, אלון שבות, תשמ"ז. ועיין כהן א' ואריאלי א' וציון נ', "סיפור קין והבל והשתקפותו בספרות ובאמנות - יחידה בינתחומית" בתוך: עלון למורה לספרות (בעריכת קרש ש'), משרד החינוך, ירושלים, 1999.**
- 22- עיין בובר מ' מ', דרכו של מקרא - עיונים בדפוסי סגנון בתנ"ך, מוסד ביאליק, ירושלים, 1968, עמ' 64-62. ועיין קאסוטו מ' ד', פירוש על ספר בראשית, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, ירושלים, 1986. ועיין כהן א' ואריאלי א' וציון נ', "סיפור קין והבל והשתקפותו בספרות ובאמנות - יחידה בינתחומית" בתוך: עלון למורה לספרות (בעריכת קרש ש'), משרד החינוך, ירושלים, 1999.**
- 23- בראשית ג' ט"ז.**
- 24- כנ"ל. פסוקים ח - יג. עיין כהן א' ואריאלי א' וציון נ', "סיפור קין והבל והשתקפותו בספרות ובאמנות - יחידה בינתחומית" בתוך: עלון למורה לספרות (בעריכת קרש ש'), משרד החינוך, ירושלים, 1999.**
- 25- מדרש תנחומא פרשת משפטים פרק יג.**
- 26- "וייצר יהוה אליהם את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה" (בראשית ב ז).**
- 27- עיין קאסוטו מ' ד', פירוש על ספר בראשית, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, ירושלים, 1986. ועיין רוזנסון י', "לפתח חטאת רובץ", בתוך: מגדים ג - ביטאון לענייני מקרא, הוצאת תבונות, אלון שבות, 1968.**

- 28-** אין הפירוש מוכרח, ועיין קאסוטו מ' ד', פירוש על ספר בראשית, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, ירושלים, 1986.
- 29-** עיין קאסוטו מ' ד', פירוש על ספר בראשית, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, ירושלים, 1986.
- 30-** במסגרת עבודה רחבה יותר המתמקדת בסיפור קין והבל המקראי. ועיין רוזנסון יי, "לפתח חטאת רובק", בתוך: מגדים ג - בטאון לענייני מקרא, הוצאת תבונות, אלון שבות, 1968. ועיין כהן א' ואריאלי א' וציון נ', "סיפור קין והבל והשתקפותו בספרות ובאמנות - יחידה בינתחומית" בתוך: עלון למורה לספרות (בעריכת קרש ש'), משרד החינוך, ירושלים, 1999.
- 31-** לנצח אנגנך, המקרא בשירה העברית המודרנית - אנתלוגיה, שקד מלכה, ידיעות אחרונות, 2005, מבוא - עמ' 21-22.
- 32-** המלון החדש, אבן שושן, הוצאת קריית ספר, תשמ"א, ערך "קין".
- 33-** ראה לעיל, פרק א.
- 34-** ילקוט שמעוני בראשית - פרק ד - רמז לה.
- 35-** יש המפרשים אחרת, עיין קומם א', אור בלי רואה - "עיון בכוכבים בחוץ", וכן תמים וסח<sup>4</sup> - "שירים שמכבר" בתוך: שלשלת שירה - על שירה ומשוררים, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בר גוריון בנגב, באר שבע, 2004. עמ' 174. וכן עמ' 205.
- 36-** עיין בפרק הראשון עמ' 7.
- 37-** דברים פרק כא. פסוקים א' - ח'.
- 38-** בראשית פרק לז פסוקים ל"א - ל"ג.
- 39-** שיר השירים פרק ה פסוק ב.
- 40-** בראשית פרק ל"ב. פסוקים כ"ג - ל"ב.
- 41-** ברזל הלל, שירת ארץ ישראל - אברהם שלונסקי נתן אלטרמן לאה גולדברג, ספריית פועלים, 2001. עמ' 334-336.
- 42-** ירמיה פרק מז פסוק כז. וכן גלגולו של פסוק זה בשיר אותו נוהגים לשיר במוצאי שבת - "אמר ה' ליעקב אל תירא עבדי יעקב".
- 43-** יחזקאל פרק ב פסוק ו.
- 44-** בראשית פרק ד פסוק כד.
- 45-** שמיר זיוה, "אשר ידי הייתה בו בשדה - דמות קין ביצירת אלטרמן לתקופתיה ולסוגיה", בתוך: על עת ועל אתר, פואטיקה ופוליטיקה ביצירת אלטרמן, הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 1999.
- 46-** הדבר תלוי, כמובן, בהבנת "כוונת התנ"ך", ולא אתיימר לדעתה. ההשוואה תיכתב, אם כן, לפי הנכתב לעיל בפרק א', ולא לפי פרשנויות אחרות.
- 47-** שקד מלכה, לנצח אנגנך, המקרא בשירה העברית החדשה (עיון), ידיעות אחרונות, 2005. "התמונה הנבנית בשירי בראשית אחרת היא 'אחרת', כלומר, היא אינה מתיימרת לספר, להרחיב או לפרש את הסיפור המקראי אלא להיות שונה ממנו לחלוטין. האלוזיה ל'בראשית' המקורית, המקראית, שטמונה בכותרת המתגרה בראשית אחרת, והשימוש בשמות, במושגים ובסמלים מסיפורי ספר בראשית, שמופיע לרוב רק בכותרות השירים אך פה ושם גם בתוכם, וכן השימוש בסוג של תיאור כמו מיתי (מיתופואטי), נועדו להעניק לדברים המתוארים בשירים ממד סימבולי ומשמעות עליונה, מיתית... אף על פי כן, הדיבור על בראשית שהיא 'אחרת' ובה בשעה דומה למיתוס הבראשיתי המקראי בסמליה - בכל זאת יוצר מוגדרות מסוימת. דיבור זה מאפשר לראות במחזור השירים ביטוי עקיף ליחסו של שלונסקי למעשה בראשית מסוים (אחר), שהוא כנראה המפעל הציוני הבראשיתי של עבודת האדמה ובניית הארץ, ולראות האדרה מיתית בהצגת המפעל הזה כמעשה 'בראשית'".

**ביבליוגרפיה (قائمة المصادر والمراجع العبرية)**

1. אוכמני ע', תכנים וצורות - לקסיקון מונחים ספרותיים, ספריית פועלים, תל-אביב. 1976.
2. בובר מ' מ', דרכו של מקרא - עיונים בדפוס סגנון בתנ"ך, מוסד ביאליק, ירושלים. 1978.
3. ברזל ה', שירת ארץ ישראל - אברהם שלונסקי נתן אלטרמן לאה גולדברג, ספריית פועלים. 2001.

٤. יהושע א.ב, כוחה הנורא של אשמה קטנה - ההקשר המוסרי של הטקסט הספרותי, ידיעות אחרונות, תל אביב. ٢٠٠٤.
٥. כהן א' ואריאלי א' וציון נ', "סיפור קין והבל והשתקפותו בספרות ובאמנות - יחידה בינתחומית", בתוך: עלון למורה לספרות (בעריכת קרש ש'), משרד החינוך, ירושלים. ١٩٩٩, עמ' ١٢٧-١٦٥.
٦. סמט א', עיונים בפרשות השבוע, הוצאת מעליות, ירושלים. ٢٠٠٢.
٧. צייטלין ה', ספרן של יהודים, מוסד הרב קוק, ירושלים. ١٩٨٠.
٨. קאסוטו מ' ד', פירוש על ספר בראשית, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, ירושלים. ١٩٩٦.
٩. קומם א', אור בלי רואה - "עיון בכוכבים בחוץ", תמים וסחרחר - "שירים שמכבר", בתוך: שלשלת שירה - על שירה ומשוררים, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב, באר שבע. ٢٠٠٤, עמ' ١٧٣ - ١٨٠, ١٨١ - ٢٢١.
١٠. רוזנסון י', "לפתח הטאת רובץ", בתוך: מגדים ג - ביטאון לענייני מקרא, הוצאת תבונות, אלון שבות. ١٩٨٧.
١١. שאנן א', מלון הספרות העברית החדשה העברית והכללית, יבנה, תל אביב. ١٩٦٦.
١٢. שמיר ז', על עת ועל אתר - פואטיקה ופוליטיקה ביצירת אלתרמן, הקיבוץ המאוחד. ١٩٩٩.
١٣. שקד מ', לנצח אנגנד - המקרא בשירה העברית החדשה (אנתלוגיה ועיון), ידיעות אחרונות וספרי חמד, תל אביב. ٢٠٠٥.
١٤. תנ"ך/ ספר בראשית.
١٥. תנ"ך/ ספר ירמיהו.
١٦. תנ"ך/ שיר השירים.
١٧. תנ"ך/ יחזקאל.